

АПСОЛУТНИ ДАТИВ У ЖИТИЈУ КРАЉА МИЛУТИНА ОД АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА II¹

САЖЕТАК

Предмет истраживања у овом раду јесте конструкција апсолутног датива у *Житију краља Милутина* од архиепископа Данила II. Посебна пажња при анализи посвећује се иновацијама које ово, у српскословенском језику типично књишко средство, испољава у односу на наслеђени старословенски модел, а својеврсно тежиште интересовања је на односу према конкурентном средству које постоји и у вернакулару – реченици, нарочито зависној. Добијени резултати доводе се у везу са онима у другим истраживањима која се баве овом синтаксичком проблематиком.

С обзиром на иманентне карактеристике текста на коме се спроводи анализа, рад представља и скроман допринос познавању житијиног жанра и вишег стила у српскословенском језику, те познавању још увек недовољно истраженог језичког израза архиепископа Данила II, једног од најзначајнијих српских средњовековних аутора.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: апсолутни датив, *Житије краља Милутина*, архиепископ Данило II, зависна реченица, функционални стилови.

1. Увод

1.1. Функционалностилска раслојеност српскословенског језика
Диглосија хомогеног типа, као одлика ареала *Slavia orthodoxa*, у српској средњовековној писмености испољава се кроз употребу српскословенског језика у сфери сакралног и старосрпског² у сфери профаног. На избор и начин реализације једног од два језичка типа превасходно утиче жанр, са степеном сакралности као најпроминентнијим обележјем, али се морају имати у виду и друге одлике текста, попут садржаја и тематике, намене, порекла (превод/оригинал) или образовања писца/преписивача (Грковић-Мејџор 2007а: 451).

Раслојавање самог српскословенског језика на виши и нижи (средњи) стил заснива се махом на употреби различитих конкурентних средстава у сфери

¹ Овај прилог представља незнатно скраћену верзију мастерског рада, одбрањеног на Филозофском факултету у Новом Саду. Проф. др Јасмини Грковић-Мејџор захваљујем се на сугестијама.

² Под старосрпским језиком овде се подразумева *старосрпски стандард*, тј. „писани, праксом имплицитно кодификовани језик створен на штокавској народној основи” (Грковић-Мејџор 2007б: 253).

синтаксе и лексике.³ *Differentia specifica* вишег стила јесу тзв. књишке црте, док се одликом нижег (средњег) стила сматра фаворизовање језичког средства које постоји и у вернакулару (Грковић-Мејџор 2007а: 433). Функционални стилови се, дакле, не диференцирају искључивом употребом, односно неупотребом једног од конкурентних средстава, већ њиховим карактеристичним квантитативно-статистичким односом (Радовановић 1996: 10) и, евентуално, особеним начином употребе.

Досадашња испитивања апсолутног датива у српскословенском језику говоре у прилог овим тврдњама.⁴ Сама конструкција доста је добро проучена,⁵ али је њен однос према конкурентним средствима, пре свега према зависној реченици, за сада познат само у текстовима који припадају нижем стилу у оквиру српскословенског.⁶ Наредни задатак за истраживаче на овом пољу јесте обезбеђивање сазнања о њиховом односу у текстовима вишег стила (Грковић-Мејџор 2007б: 256). Овај рад настоји да ту празнину бар делимично попуни.⁷

1.2. Апсолутни датив

О пореклу ове конструкције писало се много, а различити погледи сумирају се у више студија.⁸ Потешкоће изазива чињеница да се ни у једном словенском језику није очувала, због чега је грчком утицају дуго придаван пресудан или веома велики значај. Данас је вероватно најраспрострањеније мишљење да је сасвим оправдано сматрати АД⁹ словенским синтаксичким средством и реконструисати га за прасловенски језик, што је уверење утемељено на широј компаративној и типолошкој перспективи (в. Грковић-Мејџор 2007а: 147–148). Појава датива као облика номиналне и партиципске компоненте вероватно је

³ Слично је и у савременим језицима, где се основне карактеристике функционалних стилова тичу „инвентара, избора и употребе језичких средстава (нарочито лексичких, синтаксичко-семантичких и текстуелних), помоћу којих се ови прилагођавају посебним улогама, функцијама и задацима језика” (Радовановић 2003: 166).

⁴ Апсолутни датив се радо употребљава у наративним текстовима како сакралне, тако и профане садржине. Разлика између вишег и нижег (средњег) стила заправо се испољава кроз поједине аспекте употребе конструкције, а очекује се и на плану односа према конкурентним средствима (Курешевић 2006: 102–105).

⁵ Уп. Грковић-Мејџор 2007а: 231–258, 290–308; Штрбац 2002; Курешевић 2006; Драгин 2007; Стојменовић 2010.

⁶ Уп. Курешевић 2012а, 2012б.

⁷ Ваља нагласити да познавање стања само у оквиру једног стила не дозвољава да му затечене особине дефинитивно припишемо, јер би оне могле бити и одлика редакције уопште. Неопходан је увид и у други стил/стилове, ради поређења (према Грковић-Мејџор 2007б).

⁸ В. нпр. Stanislav 1933/34: 5–7, 24–33, 40–42; Večerka 1961:53–56; Граматика 1991: 451; Corin 1995: 255–258.

⁹ У раду се користе следеће скраћенице: АД = апсолутни датив, АППз = активни партицип презента, АППг = активни партицип претерита.

условљена чињеницом да датив у словенским језицима има статус падежа другог субјекта (Грковић-Мејџор 2007а: 147–148). Рани губитак конструкције (на већини терена до краја прасловенске епохе) у овом светлу види се као последица интензивног развоја синтаксичке транзитивности у позном прасловенском, када предикат постаје реченично језгро – због услова о неједнакости субјеката, АД се не може везати за предикат, те нестаје већ у првој фази губљења номиналних средстава (Grković-Major 2010: 69).

Е. Корин (1995: 259), говорећи о АД у старословенском, а тиме и у позном прасловенском, истиче да је појава конструкције на комуникативном плану мотивисана изражавањем позадине главне пропозиције (и то најчешће околности временског типа), а на синтаксичком одсуством везника и неједнакошћу субјеката. Неједнакост субјеката је од посебног значаја, будући да, функционишући као дистинктивно обележје у односу на партицип у функцији герунда, са којим АД чини својеврсни синтаксички минимални пар, гарантује аутономију, а тиме и опстанак конструкције.

Међутим, све ове три, по Е. Корину суштинске одлике АД, већ у старословенским канонским споменицима јављају се као убедљива тенденција, али не и као апсолутно правило (в. Stanislav 1933/34; Corin 1995). Литература нуди бар два тумачења тих „одступања”. Е. Корин их објашњава дијахроним развојем: реч је о иновацијама које указују на губљење конструкције, што је у сагласју са правцима развоја површинске хипотаксе (Corin 1995). Објашњење Д. Колинса синхронно је засновано: узимајући у обзир семантику и прагматику, таутосубјекатске случајеве види као последицу дисконтинуитета субјеката, насталог због њиховог дистантног односа у реченици или због промене семантичке улоге (Collins 2004), док за случајеве независног АД истиче да ту ипак има семантичке зависности, и то не увек од једне реченице, већ можда од веће целине, или чак читавог текста (Collins 2011). Чини се да се ова тумачења могу посматрати и у комплементарном односу, тако да се као суштински подстицај за „иновације” схвати дијахрони развој, у коме промена почиње од случајева које је дефинисао Д. Колинс.

У српскословенском језику поменуте иновације јављају се у статистички значајном проценту.¹⁰ Такође, долази до додатног ширења синтаксичко-семантичког опсега (в. нпр. Курешевић 2006), при чему је могуће сачинити својеврсну скалу иновативности, која иде од појаве начинског значења, преко АД као адноминалног детерминатора и допуне глагола одређених семантичких група, све до АД интерпретираног као независне реченице. Начинско значење представља само ширење уобичајеног адвербијалног поља, појавом у

¹⁰ Нпр. у раду М. Курешевић (2006: 100–107) АД у таутосубјекатској ситуацији забележен је у 22,2% случајева, док је значење независне реченице у већини жанрова по фреквенцији одмах иза временског. Појава субординираних везника такође је чешћа у односу на старословенски.

сфери адноминалности обично се и даље остаје у сфери нерестриktivности, која се напушта у случајевима где се допуњује глагол, док највећу иновацију представља независни АД.

Губљењем најпре синтаксичке, а затим и комуникативне мотивисаности АД, конструкција се из вернакулара постепено повлачи, док у књижевном језику паралелно постаје све више стилски маркирана (Corin 1995: 269), тако све до момента када се у српскословенском језику¹¹ дефинитивно мења њен статус у односу на старословенски: постаје типично књишко средство, чиме се истовремено потврђује динамичка природа књишких категорија (Грковић-Мејдор 2007а: 436).

1.3. Однос АД и зависне реченице

У старословенском језику између АД и зависне реченице постоји системска конкуренција (Грковић-Мајор 2010: 69). Иако је реч о трансформима исте дубинске (субординиране) структуре, они нису потпуно еквивалентни: АД је номинално средство са дифузном семантиком, а зависна реченица вербално, финитно средство, које своју већу семантичку прецизност, а тиме и већу перцептивну јасноћу, дугује везнику.¹² Њихова суштинска разлика је, ипак, у томе што одражавају различите хронолошке (и типолошке) слојеве (Грковић-Мејдор 2007а: 14). АД је, као номинално средство за изражавање дубинске субординације, део индоевропског наслеђа (Меје 1965: 204–205), док зависна реченица, као вербално, репрезентује новији синтаксички слој.¹³ Старословенска ситуација, дакле, сведочи о кретању од номиналног ка вербалном типу језика, праћеном интензивним развојем синтаксичке транзитивности, тј. смањењем аутономије реченичних чланова и њиховим све јачим везивањем за главни предикат као језгро (Грковић-Мејдор 2007а: 80). Треба, међутим, имати на уму и чињеницу да су и АД и зависна реченица у старословенском под

¹¹ На подацима из других редакцијских језика нећемо се задржавати, будући да то превазилази оквире овог рада. Истичемо напомену М. Курешевић (2013а: 412) да су наведене иновације, будући регистроване и у другим редакцијама (нарочито у руској, о којој имамо највише података) – црквенословенска изонорма. За увид у начин функционисања АД у рускословенском језику, где је конструкција отишла још даље у свом развоју (у односу на српскословенски), упућујемо на рад Ј. Грковић-Мејдор 2007а: 290–308 и на литературу која се тамо наводи.

¹² Отуда се не очекује АД са субординираним везником, али се његова појава може тумачити као прелазни ступањ између АД и зависне реченице, мотивисана с једне стране повлачењем конструкције, и с друге потребом за прецизнијим изражавањем субординације, у чему се огледа својеврсни принцип раста (Грковић-Мејдор 2007а: 50–53).

¹³ „When it is necessary to subordinate one verb to the other, a subordinate clause, introduced by a subordinating conjunction, may be used, but by far the most frequent mode of subordination in OCS is that of a participial phrase” (Gardiner 1984: 134).

мањим или већим грчким утицајем. У оквиру хипотезе о словенском пореклу АД, грчки језик подржава његов опстанак и повећава фреквенцију, а зависна реченица стилизована је под грчким утицајем, те није сасвим верна слика прасловенског стања.¹⁴ Њено доминантно обележје јесте недовољна граматикализованост и полифункционалност везника (Grković-Major 2010).

У српкословенском језику АД постаје типично књишко средство, а регистар зависних реченица наслеђен из старословенског, који се углавном задржава у текстовима вишег стила, има књишки карактер (Павловић 2009).

1.4. *Житије краља Милутина* од архиепископа Данила II

Архиепископ Данило II (око 1270 – 1337) важна је фигура српске државе и цркве у раном XIV веку и сматра се једном од најобразованијих и најсвестранијих личности свога доба (Богдановић 1991: 175–176; Мак Данијел 2008: 7–14; Петровић 2008: 26–30). Написао је пет житија (краљева Уроша и Драгутина, краљице Јелене, краља Милутина и архиепископа Арсенија и Јевстатија I) и две службе (архиепископима Арсенију и Јевстатију I). Док је химнографски део његовог опуса обично мање познат, хагиографски улази у *Живои краљева и архиепископа српских*, својеврстан зборник сложене композиције, која представља праву текстолошку загонетку (Трифунувић, Витић 1999: 117). Иако се истраживачи не слажу око природе и степена Даниловог утицаја на изглед целине, несумњиво је да је он главни аутор, узор и учитељ осталим састављачима – отуда други, можда и познатији назив *Данилов зборник (Зборник)* (Мак Данијел 2008: 11).

Као елемент Данилове биографије који је вероватно највише утицао на његов књижевни и језички израз, подвлачимо снажну везу са Хиландаром и припадност светогорском књижевном кругу (Богдановић 1991: 177–179). Ипак, спецификум Даниловог стваралаштва јесте чињеница да је писао о личностима које је непосредно познавао (нпр. био је Милутинов саветник и човек од поверења), и о догађајима којима је присуствовао. То његовом делу обезбеђује извесну историјску веродостојност и придаје мемоарску ноту (Петровић 2008: 28–30).

Уврежено је мишљење да је *Житије краља Милутина* написано 1324. године са циљем да пружи подршку развоју култа (Мак Данијел 2008: 23). Д. Богдановић сматра да је по избору грађе и по композицији *Житије* изразито хагиографско дело (Богдановић 1991: 177), док Г. Мак Данијел истиче да се ипак

¹⁴ Сматра се да је прасловенски имао само рудименте зависних реченица (Baueг 1972: 213), што је сасвим разумљиво када се има у виду његово доминантно типолошко одређење, као и чињеница да је хипотакса генерално млађи синтаксички слој у односу на паратаксу (Грковић-Мејдор 2007а: 50–53). У таквим условима грчки утицај био је потребан, како би се могло одговорити на захтев превођења са језика који има веома дугу писану традицију, а тиме и развијена средства која су на неки начин њена одлика, попут површинске хипотаксе.

чита „више као витешки подухват него као живот светитеља” (Мак Данијел 2008: 17). Јасно је да је реч о књижевном саставу у коме су вешто преплетени духовно и световно, те се обично каже да спада у ред тзв. владарских житија (Мак Данијел 2008: 17), која се у односу на типична светачка издвајају по мање или више израженој црти световности, историчности. Остаје да се утврди да ли се то на неки начин рефлектује на језик дела. Ипак, не треба изгубити из вида чињеницу да се о житијиној литератури говори као о јединственом жанру, чија је црвена нит култна функционалност.

1.5. Методологија и начин рада

Анализа је вршена на тексту из лондонског репринта издања *Живоџа краљева и архиепископских српских*, које је 1866. године приредио Ђ. Даничић (*Издање*). У изради *Издања* користио је три преписа:¹⁵ два рускословенска, оба преписана на Светој Гори у XVIII веку („старији карловачки” из 1763. г. и „млађи карловачки” из 1780. г.), и један српскословенски препис („лавовски”) из XVI века. Како је лавовски преписан „по све невјешто”, за основу је одабрао старији карловачки као доброг стања и језички архаичнији (Даничић 1866: V–XV). Настојао је, међутим, и да узима у обзир и преостала два рукописа, тако да је *Издање* својеврсна компилација.

Полазиште представља АД. Конструкције су идентификоване у тексту по принципу „један партицип – један АД”, док су зависне реченице праћене у оним синтаксичко-семантичким пољима у којима је у тексту посведочен АД и анализиране увек у односу према њему. Проблеми при издвајању и анализи грађе представљају варијације проблема у историјској лингвистици (в. Грковић-Мејдор 2007а: 135–136) и историјској синтакси уопште (в. Грковић-Мејдор 2007а: 13–15). Као централни издвајамо проблем интерпретације, сасвим очекиван с обзиром на дифузну семантичку природу АД и на полифункционалност средстава која функционишу као везници.

Главни критеријум у класификацији јесте синтаксичко-семантички, будући да нас занима функционисање и однос АД и реченице у оквиру синтаксичко-семантичких поља, док је унутар њих очувана традиционална подела на АД са АППз и АППт. Посебна пажња посвећена је српскословенским (редакцијским) иновацијама. Реченица је посматрана у односу на наслеђени старословенски модел, али и на стање у старосрпском (пре свега се мисли на инвентар везника), а повремено смо се освртали и на ситуацију у савременом српском језику. Тежиште интересовања је на синтаксичко-семантичком и квантитативно-статистичком односу АД и реченице, а резултати се посматрају и тумаче у функционалностилском контексту.

¹⁵ То нису једини преписи *Зборника* – за нешто више података о томе в. сажето у Трифуновић – Витић 1999, а затим и литературу на коју се тамо упућује.

2. Анализа грађе

У *Житију*, које у Даничићевом издању заузима 59 страна А5 формата, конструкција АД потврђена је у 92 примера, и то у функцији адвербијалног детерминатора (65х), адноминалног детерминатора (7х), номиналне допуне (2х), као и у функцији независне реченице (18х).¹⁶

2.1. АД у функцији адвербијалног детерминатора

С обзиром на то да АД прототипично денотира позадину главне пропозиције (Corin 1995: 259), сасвим очекивано највећи број потврда (65) отпада на различита адвербијална значења, а то су временско (49х), узрочно (8х), допусно (2х), условно (2х), последично (2х), и начинско (2х).

2.1.1. Временско значење

Доминацију временског значења¹⁷ потврђује и ова грађа: од 49 примера АД са временским значењем, 18 је са АППз у оквиру конструкције, а 31 са АППт.

2.1.1.1. АД са АППз

а) У складу с инхерентним својством АППз да означава радњу симултану оној у предикату, у највећем броју случајева, њих 14 од 18, реч је управо о значењу симултаности, и то увек линеарног, делимичног типа: предикације су истовремене само у делу свога трајања (Antonić 2001: 99). То се на формалном плану испољава кроз комбинацију АД са АППз од глагола несвршеног вида (како је и уобичајено и једино потврђено у овој грађи) и предиката од глагола свршеног вида, који је по правилу у аористу. АД преферира препозицију. Будући да је најчешће присутно обележје процесуалности, тј. представе о протоку времена (Antonić 2001: 90–91), већина оваквих примера¹⁸ трансформише се у временску реченицу са везником КАД/ДОК: (1) *въ такѡвѣи во дрѣжавѣ ѿмоу соуштоу, приспѣ вѣѣме празднникоу рождѣства христова.* (113/15); (2) *...н въ томѣ градѣ сѣдештоу ѿмоу, послаа⁺ съ благочѣстивын краљь⁺ нѣкаторыне възлюбленынхъ свонхъ, н ѿмѣше н ослѣпнѣше н.* (126/10); (3) *семоу оубо соуштоу съ малою чедню нѣкаторынхъ властелннхъ земле сръбьскыне, н отвѣрьзѣ оуста своа начѣтъ глаголати къ блаженомоу н прѣввысокомоу краљу господноу глаголю:*

¹⁶ Процентуални односи и табеларни прегледи дати су у закључку.

¹⁷ Генерална склоност апсолутних партиципских конструкција ка временском значењу (Corin 1995: 260), претпостављамо, последица је инваријантне семантике партиципа, тј. означавања релативних временских односа: АППз означава радњу симултану са оном у главном предикату, а АППт антериорну.

¹⁸ Примери су дати у минималном контексту, са интерпункцијом из *Издања*. Подвлачене су искључиво номинална и вербална компонента, без допуна, јер се није желело залазити у то сложено питање, те се ознака реда само на њих односи. Нумерисани су, да би се могло и касније на њих упутити.

(156/5); (4) и оконѣтавьшннѣ нѣмь оутрѣнюю, и дьневи свѣтаюшюу, повелѣше оударити въ бѣла и зѣона доброгласнаѣ. (159/27).

У неколико случајева нема представе о протоку времена, те се АД трансформише у временску реченицу са везником КАД, који није комутабилан са ДОК. У следећем примеру одсуство процесуалности последица је појаве модалног глагола:¹⁹ (5) ...въннде съ силами въ дрѣжавоу отъгьствѣна сего благогьствѣаго *к^ар^ал^а * до мѣста глаголемѣаго лѣвостѣна, и хотѣштинѣ нѣмь въннѣти въ мѣсто рекомо Ждрѣло, тако да възмоуѣ тоу соуштеѣ достоѣаннѣ много цѣкви домоу спасава, рекѣше архиепископнѣ, и не възмогѣше; (117/15).²⁰

У наредном примеру АД може се разумети као да директно детерминише предикатску радњу (краљ намерно дели милостињу прерушен, док људи спавају, јер то не чини због захвалности) и тада га трансформишемо у временску реченицу (*док су они ѡамо сѣавали*). Друга могућност је да заправо денотира околност под којом се главна радња врши, што би се на савремени језик најбоље пренело реченицом која је формално независна (*а они су ѡамо сѣавали*). Позиција АД својеврсна је интерпозиција: (6)...и пришѣ въ средѣ становѣ нѣхъ, нѣдѣже съпештинѣ нѣмь и възнмаѣ злато много давааше въ роуки нѣхъ, такожде и пиштоу и одѣѣаннѣ, снѣмь двѣштинѣ се и не вѣдоуштинѣ отъ коудоу сна вѣдана нѣмь... (139/26–27).

Три пута испред АД употребљене су јединице које функционишу као кореференти.²¹ У два случаја реч је о прилозима тога и ѡште. Овакви примери јављају се и у другим текстовима, а прилози се тумаче као средства која појачавају значење симултаности (Курешевић 2006: 49): (7) коѣ во слово изъметѣ мѣ тогда тевѣ богуу моѣмоу сѣдештоу на соудншнѣ? (129/15–16); (8) несповѣднѣ же благодѣѣтѣ божнѣа иѣлко о сѣмь христолоубнѣмѣмь дивнѣа тѣнна прослоу се въ окрѣстѣннѣе кѣзѣкѣ и царѣствѣна, даже до славноаго града Конѣстантѣнна, ѡште живоу соуштоу тѣстоу сего благогьствѣаго, благовѣрѣнѣмоу цароу кирѣ Яндроникоу, и подоружноу ѣго благогьствѣнѣоу кралицѣ Сидоннѣмѣ. (160/21–24). Једном се јавља предлошко-падежна конструкција с именицом врѣме, која денотира најопштији временски појам: (9) и начѣтѣ златѣ храмѣ въ нѣмь свѣтааго прѣвомоуѣннѣа и апостола хрѣстова стѣфана въ то врѣме соуштоу въ монашѣнѣнѣ тоѣмь благѣженѣмоу и богонзѣбранѣмоу чрѣнѣцоу вѣсеосвѣштѣномоу епископоу кирѣ Данѣмоу (150/1–3).²²

¹⁹ „Модални глаголи упркос својој имперфективности... не стварају представу о процесуалности... То је још једна потврда за суд да за обележје процесуалности није довољан услов имперфективност предикације” (Antonić 2001: 106).

²⁰ Могуће је овај АД схватити и као независни (...*хѣли су/хѣгоше да уђу...но не* моглоше), али се чини да се временском интерпретацијом боље изражава веза са претходном реченицом и контраст према главној радњи.

²¹ О кореферентима в. Antonić 2001: 301–311.

²² Овај би се пример могао тумачити и као независни АД: *И ѡче зѣгаѣи храм у име Свеѣѣоѣа ѣрвоумѣнѣа и аѣосѣола Хрѣстова Сѣефана. У ѡо време у манашѣнѣнѣ ѡоѣе боравѣо је блаженѣ и боѣоизабрани монах, свеѣени еѣискоѣ кир Данило...* Међутим, како се у наставку говори о Даниловим врлинама, вероватно се жели истаћи да је почетак градње манастира тесно повезан са његовим присуством, за шта је комуникативно погоднији зависносложени однос

Ови деиктички елементи представљају несамосталне детерминаторе реченичне предикације и због своје непотпуне семантике обавезно иступају заједно са још неким елементом. У овом случају то је АД, који је бифункционална и бисемантичка јединица: у релативном је односу према кореференту, али у адвербијалном према реченичној предикацији. Такође, спој кореферент + АД јединствен је временски детерминатор,²³ тако да ове примере разматрамо у оквиру временског АД. Експлицирање кореферента вероватно је последица потребе за прецизирањем значења АД и може се тумачити на сличан начин као и појава хипотактичких везника, тј. губитком синтаксичког процеса који генерише АД (Corin 1995: 267–268). Само сигнализирање позадине главне пропозиције више није довољно. Такође, примећујемо да је АД овде у постпозицији.

Две потврде АД припадају случајевима тзв. двоструке временске детерминације. Главна предикација прво је одређена неком другом јединицом (овде је то предлошко-падежна конструкција са именицом ношть и обавезним детерминатором), а затим и уз помоћ АД, који даље сужава, спецификује временски одсек, тако да међу њима постоји однос делимичне кореференције. Предлошко-падежна конструкција самостална је, независна и директна одредба, између ње и АД нема субординације, а АД са своје стране директно детерминише главну предикацију. Стога су и ови случајеви подведени под временско значење:²⁴ (10) и въ тоу оубо ношть стоиштнндь ндъ блнзъ мѣста того реколмаго Ждрѣло, богъ велнокѣ знаменнѣ страха гавн ндъ... (117/21); (11) и въ ѣднноу ношть панамонарьхоу цркъовномоу ндоуштоу въ цркъовъ тако да въжьжеть каньднла, бѣ бо годь оутрънааго пѣнннѣ, и видѣ нѣкоѣ знаменнѣ страшно оу мѣста того; (159/17–18).

У два примера АД представља трансформ пасивне структуре. Обележје процесуалности је слабо, вероватно због лексичке семантике глагола (фазни, који означава завршетак радње), тако да изводимо трансформацију реченицом са везником КАД: (12) селоу же храмоу съвршаюштоу се, нъ не до коньца, приближи се вѣрѣме испльншнндь се дьнедъ матерн ѣго, прѣдасть блаженоую доушоу свою господевн. (151/17); (13) пѣнню же и пѣснедъ надьгробьннндь съврштаюштнндь се, такоже на подокоу селоу блаженомоу, многоу же плачуу и въплю бывшоу отъ тоу стоиштннхъ, и съ въсеосвештенын епископъ Даннлѣ благосрѣдънын плачь въспрнѣдъ, и тако поврѣгъ се на тѣло сего блаженааго жалостноу плаче се глаголааше: (156/24–25).

У читавом тексту појава партикуле/везника *и* веома је фреквентна, што је повезано с његовом наративном природом. У вези с АД, потврђене су готово

међу предикацијама. Приметимо, такође, да се о Данилу говори у 3. лицу – сматра се да је тематска целина којој припада ова реченица претрпела касније интервенције других који су радили на *Зборнику* (Мак Данијел 2008: 22).

²³ Ситуација са временском реченицом у савременом српском језику потпуно је аналогна – в. Antonić 2001.

²⁴ И овде је ситуација у савременом језику веома слична, уп. Antonić 2001.

све комбинаторичке могућности. Испред АД којим почиње сегмент *и* се јавља у функцији партикуле, док је између АД и партиципа или другог АД највероватније реч о везнику који је сигнал истог ранга међу јединицама. За познавање природе АД од највећег су значаја ситуације када *и* доводи у директну везу АД и лични глаголски облик – тада се тумачи као и тзв. предикативни герунд, тј. као траг некадашње релативне самосталности и изразите предикативности (Грковић-Мејдор 2007а: 182–184):²⁵ (14) Бысть же по сицекомъ съкончателни бысѣхъ зъдомыслыныхъ врагъ сего благочестиваго крала Оуроша, богоу прѣстоль его оутвърдывшоу непоколебимо, и всесмоу отъѣствню его живоуштоу тихою и бездмльвною жизнью, и съ христороубныи вьсхотѣ сътворити бракъ възлюбленомоу сыноу своемоу +глаголемомоу+ Стефану... (123/28–29).

У вези са субјектом АД и номиналном компонентом као његовом формализацијом, напоменућемо следеће. У овој групи примера таутосубјекатска ситуација потврђена је два пута (примери 5 и 11) и може се објаснити прагматички, тј. дисконтинуитетом субјеката условљеним дистантношћу (Collins 2004: 165, 173). Додајемо да је у овим случајевима главни узрок томе вероватно препозиција АД. Наиме, прво се изражава својеврсна позадина, оквир главне пропозиције, а не може се до краја антиципирати даљи ток мисли. Појава других финитних структура (зависних реченица) између АД и главног предиката додатно слаби кохезију. Иако је у оваквим примерима појава АД синтаксички углавном немотивисана, комуникативна мотивација и даље је на снази (Corin 1995: 268–269).

Р. Вечерка истиче да је субјекат АД најчешће особа (Večerka 1961: 51). Конструкција, дакле, испољава афинитет према обележју [живо +], тачније, [људско +]. Иако се истраживачи питањем аниматности мање баве, изнећемо нека запажања, а она нам могу бити од помоћи и да установимо које су то прототипичне радње за чије се денотирање одабира АД. На пример, у овој групи потврда обележје [живо -] присутно је четири пута: у примеру 4 номинална компонента је именица дњь, што је извесна таутологија, у примерима 12 и 13 АД трансформ је пасивних структура, па је реч о семантичким пацијенсима, а у примеру 14 на позицији номиналне компоненте јесте именица са колективним значењем, те обележје [живо -] постоји само условно.²⁶

У случају 8 номинална компонента обликована је као двочлана координирана синтагма, при чему је код другог члана и подружњу его благочестивон кралицн бидонндѣ уочена формална грешка (уместо очекиваног подружни појављује се облик подружњу услед аутоматизма, јер се претходно нижу облици у дативу муш-

²⁵ Истичемо да су у *Житију* примери директне везе АД и глагола у личном глаголском облику генерално ретки, али се чини да је тзв. предикативни герунд прилично чест.

²⁶ Напомињемо да је у примеру 14 конгруенција ипак синтаксичка, иако би се могла очекивати и семантичка (Večerka 1961: 51).

ког рода), као и присуство облика из вернакулара (благољстивон уместо благољстивѣн).²⁷

б) У 4 примера (подсећамо, од укупно 18 АД са АППз у временском значењу), посреди је значење антериорности.²⁸ АППз свакако је изграђен од глагола несвршеног вида, док је у прва три случаја на позицији главног предиката глагол свршеног вида у аористу, а у последњем примеру – независни АД. Иако су, дакле, сва кључна обележја у начелу иста као код случајева са значењем симултаности, антериорност енкодирају други детерминатори са тим значењем, тј. предлошко-падежне конструкције и/или АД са АППт. Реч је о двострукој или вишеструкој временској детерминацији, при чему су сви елементи у препозицији у односу на главни предикат и нижу се у складу са сукцесијом догађаја у стварности (Павловић 2013: 151), тако да све прецизније одређују временски одсек. У свим случајевима имплицира се значење `након што је неко време трајало стање X, догоди се Y'. Употребом АД са АППз сигнализира се трајање у прошлости, на шта упућује и семантика употребљених глагола. Скрећемо пажњу на то да примери испољавају велику сличност са доминантним моделима АД са АППт са значењем антериорности (в. ниже). Трансформишемо их у временске реченице са везником КАД/ПОШТО/НАКОН ШТО: (15) По снхъ же въсьмь снмь бываюштинмь...о селмь господи моємь христолюбвѣмь крали Оуроши, клнко пособьствова келму богъ побѣднн въсь врагы его, и видѣ се како въсь съконьчаше се нштоуштен доуше его, селму же живоуштому въ мнрѣ и бездмьвни... (128/11); (16) ...лѣтомь како решти четыремь мн-ноувьшинимь селму прѣосвештеному архиепископу Никоднму, и врѣмени нѣкоторому настоѣштому, съ оубо прѣвысокимь господнмь краљь въпаде въ лють недоутъ... (155/16); (17) По прѣставленнн же его мн-ноувьшинимь како до поль третнааго лѣта, и селму тѣлоу его блажено-му въ тнмѣнн земьнѣмь лежештому, благы и оувѣтъланвын богъ нашъ съказань намь въсь прѣжде на спасеннн въ божьствннхъ писаннхъ, и завѣштавын намь жнзнъ вѣчноую, и обнльнѣ подаен намь въходъ вѣтнааго царьствнн его, нзбравын сего боголюбнвааго сѣме праведноое рабъ свонхъ, и давын келму даръ добръ, толнцѣмь бо врѣменемь моноувьшннмь, такоже въше оуказахомь, многымь и разднчннмь значеннмь днвннмь авлаюштинмь се оу гроба его. (159/8–9).

У једном примеру (18) имамо таутосубјекатску ситуацију која се да објаснити дисконтинуитетом (Collins 2004: 165, 173). Између посматраног АД и главног предиката налази се АД који у односу на њих има различит субјекат. Номинална компонента се не експлицира да би се избегло њено понављање у односу на први АД у комплексу: (18) По снхъ же благодѣтнн въсештѣрааго Христа, селму облыгнвѣшоу се отъ таковынхъ тежестнн благољстнвому краљу, въ мнрѣ же и (въ) тншннѣ помодштнн

²⁷ Ова црта једна је од тенденција у морфолошкој норми српскословенског језика под утицајем вернакулара и неравномерно се јавља у споменицима (Јерковић 1984: 63).

²⁸ Термине *антериорносѣ/посѣтериорносѣ* користимо да назначимо да радња у АД претходи/слиди главној. То нам се чини оправдано, јер је АД у центру пажње.

БОЖНЮЮ ПРѢБЫВАЮШТОУ, СМДЬ ПРОТНВЫННДЬ СЛАМДЬ ВЪЗВРАШТЪШННДЬ СЕ ВЪ ЛѢСТО СВОЕ, СЪ ХРН-
СТОЛЮБНВЫН ГОСПОДИНЪ МОИ НИ МАЛО ЗАКЪСЪНѢННІЕ СЪТВОРЪ, ПОВЕЛѢ СЪБРАНОМЪ БЫТИ КОЕМЪ ВЪСѢМЪ...
(112/18).

2.1.1.2. АД са АППт

а) Од 31 примера АД са АППт у временском значењу, у складу с инваријантном семантиком АППт, њих 29 налази се у сфери антериорности. Ови АППт увек су добијени од глагола свршеног вида (или глагола са двовидским потенцијалом који се реализују као свршени), док је у главном предикату по правилу такође глагол свршеног вида, у облику аориста. У свим случајевима АД је, сходно принципу иконичности, у препозицији (Павловић 2013: 151). Трансформишемо их у временске реченице са везником КАД/ПОШТО/НАКОН ШТО.

Привлачи пажњу чињеница да је чак две трећине примера готово формулаично²⁹ и може се разврстати у три модела, којима је заједничко то што на извештан начин представљају границу међу мањим тематским јединицама, што функционишу као оквир.³⁰

Седам пута реализује се модел са глаголом БЫТИ, где је комуникативна функција изражавања позадине главне пропозиције вероватно најизраженија (Куршевић 2006: 77). На позицији номиналне компоненте може се наћи показана заменица, која анафорски упућује на читав сплет претходних догађаја, затим глаголска именица, или именица ратъ: (19) И СЕМОУ БЫВЪШОУ, ОУВѢРНВЪ ЕГО БЛАГОЧЪСТНВЫН КРАЛЪ, ТАКОЖЕ ПО ВОЛИ ЕГО И ХОТѢННЮ, И ВЪЗВРАТИ ЕМОУ ДРЪЖАВОУ ЕГО... (119/5); (20) И СЕМОУ ПОВЕЛѢННЮ БЫВЪШОУ, ВЪЗЛОЖИШЕ ТѢЛО ЕГО НА КОЛЕСЪННЦН, И ИДОШЕ НЕСОУШТЕ ТѢЛО БЛАЖЕНАГО. (157/26); (21) ...И ПРИШѢДЪ НА СЕГО НЕЧЪСТНВААГО ЦАРА НОГЕА, ХВАЛНВЪША СЕ НА ДРЪЖАВОУ СЕГО БЛАГОЧЪСТНВААГО, И ТОУ ВЕАНЦѢН РАТИ БЫВЪШН И КРЪВОПРОЛНТНЮ МЕЖДОУ НИИ И ОУМРЪТНВЪ И ОРОУЖИЕМЪ СВОИМЪ ПРИНЕТЪ ПРѢСТОЛЪ ЕГО. (122/21–22).

У пет примера јавља се модел са глаголом ДННОУТИ, а на месту номиналне компоненте увек су именице врѣме и лѣто: (22) И ПО ОТЬШЪСТВНН ЕГО МАЛОУ ВРѢМЕНИ ДННОУВЪШОУ, НЕ ИМЪ ДНАВОЛЪ СЕМОУ БЛАГОЧЪСТНВОМОУ НИКОЕГОЖЕ ЗЪЛА СЪТВОРНТИ, ВЪХОТѢ ПОВЕ-
САНТИ СЕ ПОГЫБЕЛНО НХЪ, ЗРЕ СЪКОНЫТАВАЮШТННХЪ СЕ МЕЖДОУ СОКОУ. (122/14); (23) ПО ПРѢСТАВЛЕННН ЖЕ ЕГО ДННОУВЪШННДЬ ТАКО ДО ПОЛЪ ТРЕТНААГО ЛѢТА, И СЕМОУ ТѢЛОУ ЕГО БЛАЖЕНОМОУ ВЪ ТИМѢННН ЗЕМЛЪНДЬ ЛЕЖЕШТОУ, БЛАГЫ И ОУВѢТЪЛНВЫН БОГЪ НАШЪ СЪКАЗАЕН НАМЪ ВЪСЕ ПРѢЖДЕ НА СЫПАСЕННІЕ ВЪ БОЖЪСТВНННХЪ ПИСАНННХЪ, И ЗАВѢШТАВЫН НАМЪ ЖИЗНЪ ВѢТЪНОУЮ, И ОБНЛННѢ ПОДАЕН НАМЪ ВЪХОДЕ ВѢТНААГО ЦАРЪСТВНА ЕГО, ИЗБРАВЫН СЕГО БОГОЛЮБНВААГО СѢМЕ ПРАВЕДНОЕ РАБЪ СВОИХЪ, И ДА-
ВЫН ЕМОУ ДАРЪ ДОБРЪ, ТОЛЦѢМЪ БО ВРѢМЕНЕМЪ МОНОУВЪШННДЬ, ТАКОЖЕ БЫШЕ ОУКАЗАХОМЪ, ДНО-
ГЫНДЬ И РАЗАНТЪНННДЬ ЗНАМЕННЕМЪ ДНВЪННДЬ ТАВЛАЮШТННДЬ СЕ ОУ ГРОБА ЕГО. (159/7–8).

²⁹ Из овог ће се разлога наводити само по неколико примера из сваке групе.

³⁰ Генерално се стиче утисак да су АД са АППт мање интегрисани у реченичну структуру (у односу на оне са АППз), што је вероватно последица њихове семантике, будући да АППт денотира радњу која се већ извршила пре почетка главне радње.

Трећи модел подразумева комбинацију глагола кретања³¹ (прити, донти, отън-ти) и личне заменице трећег лица и реализује се у чак девет примера. Овде је реч о конкретној радњи, за разлику од претходних случајева: (24) и отышьдышоу кедоу отъ славнааго града Коньстаньтина тако въ дале три дьни, и (25) дошьдышоу кедоу съ сн-лаин свонин до мѣста рекомааго Илагнта, соушти на мѣстѣ томъ цркъвн светааго мочѣнника хрстова Георгина, и тоу въ незапоу ни малѣ болѣвшоу кедоу нздъше по срѣдѣ народа вон своихъ съмртню дивною опровержень, тако въсѣмъ дивити се. (110/24); (26) и прншьдышннмъ нидь въ дрѣжавоу царьства грѣтскааго до града глаголемааго Нраклна, и тоу оставльше воє свое, и приндоше къ светондентомоу цароу кнрь Яндроникоу. (147/16); (27) и прншьдышннмъ нидь къ цароу великоу радость сътвори о прншьствн нхъ... (148/2); (28) дошьдышннмъ же нидь ⁺благ-аго⁺ своего господина ⁺и пнтателя⁺ прѣвысокааго краля, и възвѣстише кедоу о въсѣхъ такоже послужнше кедоу. (148/14–15).

Свега осам примера одступа од ових модела. Наводимо их неколико: (29) И тако повоєвавшннмъ нидь страны ты, и протнвоу толнкааго нхъ множьства и силы не сътворише толнкы пакостн отъгьствню сего благочьствнааго, нь пакы възвратнше се въ дрѣжавоу свою. (111/23–24); (30) По сихъ же благодѣтню въсештедрааго Хрста, седоу обельгънвшоу се отъ та-ковынхъ тежестн благочьствномоу краљу, въ днрѣ же и (въ) тишннѣ подоштню божнню прѣбываюштоу, сндь протнвннмъ снаамъ възвратьшннмъ се въ мѣсто свое, съ хрстолю-внвын господнн дон ни мало закъснѣннне сътвори, повелѣ събраномъ быти воємъ въсѣмъ... (112/15–17); (31) и прншьдышоу кедоу въ дрѣжавоу яго до града глаголемааго Бьдннн, и тѣ прнємьшоу и въсоу область яго, съ же соудлоудрннын вѣгоу кедь се ⁺вълѣзъ въ дрѣва⁺ и прѣнде рѣкоу глаголѣмоу Доунавъ съдѣренъ и посрамленъ. (118/11); (32) такожде и съ балгарьскнмъ (царемъ) въ Трновѣ ставьшоу се кедоу, и въсакоу правдоу краљевьствоу своемоу нзобрѣте. (141/30).

У прва два модела, са глаголима быти и дннотн, будући да се њима реферише о прошлим догађајима и околностима, као и о количини времена која је протекла, на позицији номиналне компоненте реализују се појмови са обележјем [живо -], док је у свим осталим случајевима реч о [живом +], прецизније [људском +], и то најчешће са семантичком улогом агенса. Такође, примећено је и да номиналне компоненте сачињена од именице или синтагме, као и показне заменице, преферирају препозицију у односу на вербалну компоненту, док се личне заменице увек јављају у постпозицији, што је Р. Вечерка приметио и за старословенски (Večerka 1961: 52).³²

³¹ Ј. Станислав је утврдио које су три најфреквентније семантичке групе глагола од којих настају партиципи за АД – глаголи кретања спадају међу њих, а ту су још и егзистенцијални и глаголи говорења (Stanislav 1933/34: 104–105).

³² Овде бисмо се могли подсетити закључка Ј. Станислава (1933/34:14–16) да је на позицији номиналне компоненте најчешће именица (сама или у мање или више развијеној синтагми), а често и заменица, и то углавном лична, по правилу трећег лица. По његовом мишљењу, главна улога прономиналног субјекта, будући да се односи на конституент из претходне целине, јесте да укаже на самосталност констукције. У нашој грађи у овом смислу занимљив је пример 7,

Од укупно 27 примера временског АД са АППт у сфери антериорности, 9 је таутосубјекатско (међу наведеним, уп. примере 24, 25, 26, 28). Од тога, 6 примера припада моделу са глаголима кретања и може се објаснити губљењем продуктивности конструкције и њеном формулаичношћу. У већини таутосубјекатских потврда присутна је и дистантност у односу на главни предикат, те недостатак кохезије (Collins 2004: 165, 173), што је све подржано поменутом препозицијом АД. Занимљиво је приметити да једина три таутосубјекатска случаја у којима нема дисконтинуитета са главним предикатом представљају примере у којима су АД и предикат повезани везником *и* (примери 28, 29, 32), као трагом некадашње самосталности и предикативности конструкције (Грковић-Мејдор 2007а: 182–184), а овде и чвршће везе са главном предикацијом.

У примеру 21 једнина предиката првенствено је условљена различитим родом именица у оквиру двочлане номиналне компоненте (*вѣлицѣи рати бывъшии и крѣвопролитнѣи*).³³ Недоумица у вези с конгруенцијом разрешава се „додавањем” другог члана. У примеру 23 генитив номиналне компоненте (*многѣвъшнѣиѣ како до поль третнаго лѣта*) условљен је присуством квантификатора. Једини случај у читавој грађи где је номинална компонента у номинативу (*тъ прикѣмшоу*) налази се у овој групи примера (пример 31). Овакви случајеви срећу се и у другим српскословенским текстовима и најчешће се објашњавају као формална грешка или као последица наративне природе текста, заједно са потребом да исказ буде прозирнији (Драгин 2007: 276). Овде је посредни последњи споменути мотив: има више предикација чији се субјекти смењују, те се употребом номинатива највероватније покушава избећи грешка у разумевању.

б) Од укупно 29 примера АД са АППт у временском значењу, у 2 случаја остварује се значење које се може схватити као симултаност пунктуална, „истовременост, поклапање, паралелност две предикације унутар временског одсека који се поима као тачка у времену” (Antonić 2001: 89).

Једном је реч о моделу где се несвршена главна предикација у имперфекту детерминише АД од семикопулативног фазног свршеног глагола, допуњеног пунозначним несвршеним глаголом. У овом примеру номинална компонента је изостављена јер је из контекста јасно да подразумева све присутне, колектив: (*33*) и *нѣтънѣшнѣиѣ пѣти прѣжде сльнѣца сльнѣце зашьдѣшеѣ въ гробѣ нногда, и многоу же метежоу и млькѣ не малѣ бывъшии и сѣметеннѣи въ вѣдѣ прѣставѣннѣи блаженаго, и ратемѣ и пѣнованнѣи многоу отъ соудѣоудрѣннѣи хъ вон, како сѣражатн се пѣкокомѣ междоу собою, хотеште једннн отъ другѣи хъ възетн богатство нхъ, сѣ же блаженнѣи и благочѣстнѣи*

јер је главна пропозиција обликована као реторско питање упућено Богу, те је у оквиру АД лична заменица другог лица, а в. и примере 75 и 76, где се јавља лична заменица првог лица. Јасно је да су потврде са заменицом ван трећег лица ретке и специфичне.

³³ Слични примери потврђени су и у другим српскословенским текстовима, уп. Грковић-Мејдор 2007а: 247.

краль прѣдълежааше тако дногосѣтлоуе слыньце просвѣштае разоумды и дмыслъ вѣсѣхъ зрештннхъ его. (156/13).

У другом примеру остварује се модел где се свршена реченична предикација у аористу детерминише АД од пунозначног фазног свршеног глагола (тј. завршносвршеног). Таутосубјекатска ситуација објашњава се дисконтинуитетом препонованог АД и главне предикације (Collins 2004: 165, 173) – између је други АД који денотира позадину, околност под којом се радње врше: (34) и оконь-тавьшницѣ нидѣ оутрѣнюю, и днѣвн свнтаюштоу, повелѣше оудартн въ била и зкона доброгласнага. (159/26–27).

2.1.1.3. Однос АД и временске реченице³⁴

У читавом *Житију* временска реченица јавља се свега шест пута. Сви везници (јгда, тако, дондеже) представљају старословенско наслеђе (Грамматика 1991: 497) и у српскословенском језику имају књишки карактер (Павловић 2009: 154–208).³⁵

Привлачи, међутим, пажњу чињеница да у свим примерима временске реченице указују на временска подзначења или нијансе са којима АД у овом тексту није потврђен или у којима ни нема потенцијал. Дакле, питање је колико су овде АД и временска реченица заправо конкурентне форме.

а) Посведочене су две временске реченице са значењски неспецификованим везником *јгда*. У примеру 1а присутно је значење симултаност линеарна потпуна, будући да су и у АД и у главном предикату глаголи несвршеног вида. Такође, јавља се и кореферент *въ вѣмѣ то*, којим се сигнализира значење симултаности: (1а) *въ вѣмѣ бо то, јгда разоумѣаше се доуша его отъ тѣла бѣ видѣти лице его тако лице аньгела божна...* (156/22). У примеру 2а семантика глагола и укупни контекст енкодирају значење фреквентивности: (2а) *нѣ јгда ношѣ хотѣаше быти, и нн-кодѣже вѣдоуштоу сего +боголюбзнааго н+ днѣвнааго чоуда, съ +господннѣ мон+ хрнстолоубнвнн съвѣкъ съ себе свнтѣ царьскыѣ, еже въ дннн ношааше, и възложѣ на се хоудѣю и вѣтѣхоују одеждѣ...* (139/12). Обе реченице су препоноване.

б) У два потврђена примера са везником *јко* присутно је значење непосредне антириорности (нешто јаче у примеру 3а, вероватно због семантике и међусобног односа глагола). У примеру 4а између временске и главне реченице стоји партикула/везник *и*, вероватно као траг раније паратактичке структуре. Реченице су у препозицији: (3а) *јкоже слыша нгоумѣнѣ таковоу вѣстѣ благоу, вѣсн сътекоше се въ црковѣ...* (159/24); (4а) и *јко видѣ вѣсеосвештѣннн епископѣ јко разоумѣаше се доуша его отъ тѣла, и повелѣ начѣти надгробнага пѣннѣ.* (156/11–12).

³⁴ Примери реченица почињу од ознаке 1а.

³⁵ У старосрпском језику примарно деиктичке форме **i*-основе потиснуте су од стране еквивалентна упитно-неодређене **k*-основе још пре појаве првих писаних споменика. Јављају се у начелу само у повељама које су у вези с манастирском средином, и то у оним њиховим деловима у којима се и очекује да доминирају српскословенски елементи (Павловић 2009: 154–208).

в) Две временске реченице са везником *донѣже* маркирају значење терминативности, а предикат је у потврдном облику, у складу са старословенским моделом. Оба пута реченица је у постпозицији: (5а) *богатааго во владыкы благонадежднын рабъ ксдѣ. тѣмъже не трѣбоуо оставленна нъ долю се пожданна донѣже дастъ ми се слово разоумѣ.* (103/29–30); (6а) ...н сѣтворнше възвратити се кмоу възпетъ съ снаамн ско-нми, до нѣдеже³⁶ приспѣ времѣ нечѣстивааго кмоу заколенна. (122/1).

2.1.2. Узрочно значење

У *Житију* је АД узрочно интерпретиран у 8 примера, 4 са АППз и 4 са АППт. Примерима је заједничко најпре то што узрочна интерпретација скоро ниједном није сасвим убедљива – постоје и друге семантичке нијансе, те су могуће и другачије трансформације. Поред тога, углавном је посреди више подстицај, побуда или какво образложење,³⁷ дакле, слабије узрочно-последичне везе. Овакав АД преферира препозицију³⁸ и најчешће смо при превођењу прибегавали везнику ПОШТО.³⁹

а) У оквиру примера узрочног АД са АППз, синтаксички је углавном била могућа и трансформација АД као независне реченице. Како, међутим, у семантичком смислу ипак има односа зависности због нијансе узрочности, предност дајемо узрочној интерпретацији, имајући у виду и чињеницу да је узрочно значење, генерално гледано, ипак типичније. Пример 35 вероватно је најубедљивији: (35) *нъ кгда ношть хотѣаше быти, н никодоуже вѣдоуштоу сего +боголюбъзнааго н+ днвѣнааго чоуда, съ +господинѣ мон+ христолюбнвын сѣвлѣкъ съ себе свиты царьскыѣ, кѣже въ дѣни ношааше, н възложъ на се хоудоуоу н ветѣхоуоу одеждоу...* (139/12–13). У примеру 36 АД трансформ је копулативног предиката чије је лексичко језгро *придев*, те се оваквим АД одређена особина именског појма схвата као индиректан узрок: (36) *н дошѣдышоу кмоу въ дрѣжакоу нхъ землю браннѣвскоу, таковѣн земли зѣло тврѣдѣ соушти, не възможе нѣдѣ никоекѣ пакости сѣтворити...* (115/14–15). У примеру 37

³⁶ Везник у *Издању* овако изгледа.

³⁷ Слично примећује и Г. Штрбац (2002: 8, 13), с том разликом што су у њеној грађи, код Доментијана, такви примери „веома чести”, док су овде релативно ретки (свега 8 примера који би се могли и другачије тумачити). Узрочно значење често је и код Теодосија, а у већини случајева остварује се са везником (Драгин 2007: 266–267, 270). Занимљиво је да се и у старословенским канонским споменицима везник најчешће налази уз АД са значењем узрока, у 5 примера од 11 (Stanislav 1933/34: 23).

³⁸ Уп. ситуацију у старосрпском, где узрочна реченица убедљиво преферира постпозицију, што је повезано с тиме да је узрок вероватно „поиман као факат који прати радњу, односно као факат на који радња наилази током своје реализације. То је `усуд`, који се дешава носиоцу радње, а не нешто из чега радња произилази као последица, како то види савремена наука” (Павловић 2013: 156–157).

³⁹ „У савременом српскохрватском језику најчвршће везе су исказане са *ишћо*, нешто слабије са *иошћо*, *зайћо ишћо*, *јер* и др....Никаква строга класификација се не може извести” (Грицкат 2004: 301).

на узрочну интерпретацију нагони предлошко-падежна конструкција са значењем временске квантификације (на мнозѣ), чиме се, заправо, дужина трајања стања (у овом случају раздвојености) схвата као прва карика у низу околности које су довеле до одређених последица: (37) и прѣвѣваюшѣу ѥмоу на мнозѣ въ дрѣжавѣ земліе токѣ съ властелн свондн, си зѣломыслини побѣждени днаволниѣу къзнии съставнише лоукавыи съвѣты своѣ... (124/10–11). У примеру 38 узрочна интерпретација (а не независна) подржана је синтаксичким окружењем. Номинална компонента не изриче се јер је јасна из контекста, што је вероватно подржано и чињеницом да субјекат радње АД није у фокусу:⁴⁰ (38) ...и пришьде по средѣ становѣ нхѣ, ндѣже съпештннѣ нмѣ и възниде злато много давааше въ роуки нхѣ, такожде и пиштоу и одѣланиѣ, смлѣ днвештннѣ се и не вѣдоуштннѣ отъ коудоу сна вѣдана нмѣ, не вѣдоуште тако благыи нхѣ пнтатель ѥсть... (140/1).

б) Код случајева АД са АППт који се узрочно интерпретирају постоји системска интерференција са временским значењем, и то због заједничког деловања инваријантне семантике АППт и когнитивне блискости узрока и времена, у том смислу што узрок логички увек претходи последици. У потврди 39 дат је читав узрочни низ који претходи последици: почиње аудитивно-когнитивном перцепцијом, која ланчано изазива емоционална стања све већег интензитета, а денотат првог стања у низу јесте узрочно интерпретирани АД: (39) И се слышавѣ царѣ тѣ таковыи неодоуѣ сърпнидыи глаголы, *и бывъши ѥмоу такоуѣ скрѣи въ незапоу*, зѣло опечаливъ се и въ велицѣмъ недоудѣнни бывѣ, и гарости многыи испльнѣ се, и тако (*абнѣ съ великынѣмъ тыштаниѣмъ) съвкоупивѣ великоу побѣдоу вонскы своѣи ѣзыка грѣтскааго, (* такожде) и нны многыи нноплеменны ѣзыкы, татары тоурѣкы и фроугы, и съ смлн ндѣ въ бездоумнн своѣмъ хвале се... (109/28–110/1). Генерално, у примерима је реч о некаквом стању које подстиче последицу, а у реченичној структури углавном је присутан квалификатор или квантификатор (нпр. мнооу же платоу и вѣплю бывъшоу), те се као својеврстан узрок схвата начин и/или интензитет којим се радња одвија: (40) и великоу вѣдоуштенноу бывъшоу междоу нмѣ, начѣтъ вельможн сего прѣвѣскоааго краля прѣлѣштатати лѣстивыннн глаголы тако да оставльше господина своѣго и къ тодоу ндоутъ. (124/28); (41) И многыннн смцевыннн глаголы оувѣшта ѣго принти, и много вѣштавѣшоу ѥмоу съ родителѣмъ свондѣ отъ воды, и по смѣхъ припаде къ ногама ѣго глаголе: съгрѣшнхѣ, отѣче, прѣдѣ тобою. (125/26); (42) пѣнню же и пѣснемъ надѣгровьнынѣмъ съврѣштаюштннѣ се, такоже на подобоу седоу блаженодоу, мнооу же платоу и вѣплю бывъшоу отъ тоу стоѣштннѣ,

⁴⁰ Овде бисмо могли напоменути следеће. Како се АД прототипично јавља у хетеросубјекатској ситуацији, то на морфосинтаксичком плану резултира конструкцијом, тј. појавом и номиналне компоненте као експонента тог новог субјекта у дубинској структури. Насупрот АД, партицип у функцији герунда реализује се у таутосубјекатским околностима, те, природно, нема потребе са било каквим понављањем субјектата. Дакле, при разматрању таутосубјекатских случајева АД треба имати у виду и могућност да је одабир АД уместо партиципа у функцији герунда подржан и потребом да се истакне, нагласи вршилаца.

и съ въсеосвештеныи епископъ Даниль благосръдныи плачь въспринець, и тако покръгъ се на тѣло сего блаженааго жалостно плаче се глаголааше: (156/26).

2.1.2.1. Однос АД и узрочне реченице

Употреба конкурентних средстава (АД и реченице) у узрочном семантичком пољу потпуно се опире прецизној статистичкој обради и показује сву релативност исте. Главни проблеми при утврђивању прецизног броја реченица са значењем узрока⁴¹ јесу непотпуна граматикализованост и полифункционалност средстава која фигурирају као везници, као и чињеница да се у највећем броју случајева ради о лабавијим узрочно-последичним везама. Све ово сведочи о сложености категорије узрока, те њеном каснијем и постепеном изграђивању, и у когнитивном, и у језичком смислу (Kovačević 1988: 15).

Реченица са значењем узрока везана је углавном за сферу индиректног узрока као „почетне карике у ланцу подстицаја усмерених на реализовање узроковане ситуације” (Павловић 2009: 239–243). С. Павловић предлаже следећу типологију индиректног узрока, по опадајућој снази узрочно-последичне везе: узрок медијалног стања (образложење емоционалног стања или реакције), компензативни узрок (компензација за одговарајуће понашање), ситуативни узрок (околности које својим (не)постојањем о(не)могућују извршење главне радње на одређени начин), аргументативни узрок (образложење тврдње, наредбе, препоруке). Као код М. Курешевић (2012а: 225), и у нашој грађи детектован је и узрок типа критеријум (закључује се на основу здраворазумског критерија, најчешће перцептивне природе). Сви ови типови узрока у начелу нису формализовани (Павловић 2009: 240–241), тако да се одређују контекстуално и веома их је тешко разграничити.

Средства која у *Житију* сигнализирају узрочно-последични однос јесу (по опадајућој фреквенцији) *во*, *тако* и *понеже*. Сва су део старословенског наслеђа (Граматика 1991: 473, 505), а у српскословенском језику имају књишки карактер (Павловић 2009: 239–279).

а) Енклитика *во* по пореклу је партикула (Baueg 1972: 384–387). Њене реализације у старословенском и редакцијским језицима смештају се на континууму емфатичка партикула – конектор – узрочни везник (СС 1994: 94–95), при чему слева надесно јача узрочно-последична веза, због чије је континуалности повлачење било какве границе само неизбежно поједностављивање. Преображенска функцију конектора и узрочног везника обједињује под називом *синтаксичка њартикула* (према Курешевић 2012а: 226). У *Житију* се *во* укупно јавља 153 пута, од чега 30-ак пута задржава функцију емфатичке паратикуле, уп. пример (7а) *царь во ньь блгь ксть* (104/8–9). У осталим случајевима реализује

⁴¹ Радије користимо термин *реченица са значењем узрока*, него *узрочна реченица*, јер је највећи број ових структура заправо паратактички устројен (в. ниже).

се као синтаксичка партикула. Јавља се као конектор, у својству појашњења, додатног коментара или конкретизације околности: (8а) И по отъшьствни ѿго малоу врѣмени мноуъышоу, не нмы днавоь семоу благоуъствнвомоу никоѿгоже зьла сътворити, въсхотѣ повеселити се погыбелню нхъ, зре съконътаваюштинхъ се междоу собою. въздвиже бо въ ннхъ ненависть оубнства... (122/17–18); (9а) бѣ бо въ ты дьни видѣти землю срьбьскоую въ тѣснотѣ велнцѣ обьѣтоу *и оумаленюу*; дрѣжава бо царьства грѣьскааго бѣ прилежшти до мѣста глаголеммаго лнплана... (107/15–18). Веома је честа са својеврсним аргументативним узроком у смислу образложења помоћу директног или индиректног цитата из Библије: (10а) и юноу кмоу соуштоу възрастоу нъ благодѣтню божннею (*зѣло) вышмоу и въсеому (*боголюбвомоу) отътвствню сего красоуюшоу се (*и веселештоу се) о семь, прозреште ѿко въ дьни ѿго хотеть пожити благоуѣрннею и чнстою, и страшнни ѿвннн се врагоу свонь, въсѣмь же днвннн. *рече бо: въспнаеть въ дьни ѿго правьда и мноуъство мнра. пророкъ бо Исана (*глаголетъ): и дамь мьць (†мон) въ роукоу ѿго... (106/27). Понекад маркира ситуативни узрок: (11а) аште въ скорѣ не сътвориши мьць ѿго...въ истноу дрѣзнетъ и до самыне главы славнааго ти царьства, зѣло бо възвелнчнль се ксть. (109/26–27). Ретко указује на нешто јаче узрочне везе и тада следи за главном реченицом која садржи емоционални глагол (12а) или намеру (13а): (12а) И не бѣ гласа ни слышаннн отъ нго, кзыкъ бо съвездаль се бѣ. (156/10); (13а) и въ кднноу ноштѣ панамонархоу црьковьномоу ндоуштоу въ црьковь ѿко да възъжеть канднаа, бѣ бо годь оутрѣннааго пѣннн, и видѣ нѣкоѿ знаменнне страшно оу мѣста того; (159/17–18). У сваком случају, посреди је у суштини паратактичко исказивање узрока (нпр. у Граматици 1991: 473 бо се обрађује као мотивирајућа партикула у оквиру независноложене реченице), и то лабавијих узрочно-последичних веза.

б) Везник ѿко други је по фреквенцији и јавља се 10 пута. Спада у изразито полифункционална средства (СС 1994: 793–797) у старословенском и редакцијским језицима, те се интерпретира искључиво у контексту. С обзиром на порекло од *i-основе књишког је карактера (Павловић 2009: 239–279). У *Житију* се јавља као сигнал аргументативног узрока (14а) нан кьто прѣжде давь кмоу и не въздасть се кмоу? ѿко оу того вьса, и ндыже вьсатьскаа. (103/20), компензативног (15а) тоу же хвалоу и славоу богу въздаше ѿко того роукою крѣпкою и мышьцею високою врагы своѿе побѣднста; (116/23–24), критеријумског (16а) чьствню срьѣтаюштиннмь сего благоуъствнвааго гражданоу въсѣмь и боларомь, и съ страхоу и трепетоу припадаюште къ ногамь ѿго и покланяюште се кмоу, ѿко по истннѣ зреште цара пришьдьша съ велнкою силоу въ победоу нхъ. (109/8–9), узрока медијалног стања (17а) коѿ бо слово нзыметъ ме тогда тебѣ богу мнѿмоу сѣдештоу на соудншн? нъ о горе тебѣ, оубогаа доуше моа, ѿко вѣкъ твои конътають се, а ты неготова. (129/15–16), или следи за реченицама које су обележене императивном (18а) ...и испльни лица нхъ досажденнн, ѿко да постыдетъ се и посрамлетъ вьси ѿвляюштѣн рабомь твоимь зьлаа, ѿко ты кси застоупьннкь мон и пригѣжнште, и о тебѣ оправьдаю се. (121/14–15) или оптативном модалношћу (19а) блажень кси, благоуъствнвн и хрнстолюбнвнн краљу, ѿко обрѣте себѣ мѣсто поконно, и память твоа въ родь и родь. (151/15).

в) Везник понеже спецификован је за изражавање узрочно-последичних односа, али по фреквенцији заостаје за синтаксичко партикулом *бо* и везником *яко*. Будући од **i*-основе, књишког је статуса (Павловић 2009: 239–279). Регистрован је 2 пута. Једном уводи значење попут конкретизације прилике, околности, подсећања, што је слабија узрочна веза (20а) и на многих њх мјестѣх пљкомъ вон являюштинидь се, мьнеште нѣкотороу волю свою оулоуити и всхытити нѣчто отъ не-соуштнихъ тѣло блаженааго; по неже въ то врѣме какоже рѣхомъ великъ метежъ бѣ; (157/28–158/1). Други пут се јавља као маркер узрока медијалног стања (21а) и пакы: по неже звахъ, и не послушасте, нь отъметны сътвористе мое съвѣты; тѣмъже и азъ вашен погыбѣли послѣю се. (126/16–18).

Још једном наглашавамо да је статистика оквирна. Циљ овог рада није да исцрпно и свестрано анализира површинску хипотаксу, већ да је одреди у односу према АД, који је у центру интересовања и, као такав, детаљно анализиран на различитим нивоима. Када се конкретно ради о реченици са значењем узрока, будући да је јако тешко разграничити подтипове индиректног узрока, нисмо ни покушавали да сачинимо коначну и прецизну класификацију свих примера. Намера је била да се утврди инвентар везничких средстава и да се исти упореди са стањем у старословенском и старосрпском, затим да се макар стекне утисак о типовима узрока који се исказују АД и реченицом, као и да се сачини оријентациона статистика. Стога би закључак у вези са узрочним семантичком пољем био тај да се и АД и реченицом исказује индиректан узрок, да је реченица свакако доста чешћа, и то она паратактички устројена и да убедљиво преовладавају слабије узрочне везе.⁴² Инвентар везника потпуно је сагласан са старословенским моделом.

2.1.3. Допусно значење

Допусно смо интерпретирали 2 АД са АППт, што проистиче искључиво из контекста и из семантичког односа радњи. У примеру 43 оваква трансформација подстакнута је конституентом *ни малѣ `уопште`*: (43) и *отъшъдышоу ѣмоу отъ славнааго града Констанѣтина тако въ далѣ три дьни, и дошъдышоу ѣмоу съ слаади свонди до мѣста рекомааго Илагита, соушти на мѣстѣ томъ црькъви светааго мочѣника христова Георгниа, и тоу въ незапоу ни малѣ волѣвьшоу ѣмоу нздъше по срѣдѣ народа вон свонхъ съдрѣтню дивною опровржењь, тако всѣмъ дивити се. (110/24). У примеру 44 вишечлана номинална компонента сачињена је од именица различитог рода, тако да партицип конгруира само са једним чланом: (44) и *натъншнинидь пѣти прѣжде салънца салънце зашъдыше въ гробъ нногда, и многоу же метежоу и малѣ не малѣ бывъши и съметенноу въ врѣме прѣставлѣнниа блаженааго, и ратемъ и плѣнованню многоу отъ соуѣмоудръннихъ вон, тако сьражати се пљкомъ междоу собою, хотеште једни**

⁴² Ситуација у *Српској Александриди* као тексту нижег (средњег) стила потпуно је аналогна (Куршевић 2012а: 223–240).

отъ друугныхъ възети богатство нхъ, съ же блаженнн и благочѣстнвнн краљ прѣдлежаше тако многосвѣтлоє салньце просвѣштає разоумы и мыслн всѣхъ зрештннхъ его. (156/14–16).

2.1.3.1. Однос АД и допусне реченице

Допусна реченица регистрована је 2 пута са везником аште н, који је део старословенског наслеђа (Грамматика 1991: 519) и књишки у српскословенском (Павловић 2009: 332–340). У овом везнику заправо се огледа порекло допусних реченица, тј. њихов развој из условних/узрочних (Курешевић 2012а: 263). У оба примера значење је наглашено везником н на почетку главне реченице. Реченице су препоноване – допусност се схвата као неадекватни узрок који не може да усмерава главну радњу и претходи последици која се доживљава као неочекивана (исто важи и за АД) (Павловић 2013: 152). Уп. примере: (22а) азъ бо аште н всѣхъ прѣспѣхъ грѣхъ, нъ вѣдѣ те надеждоу ненадѣюштиннѣ се н грѣшннкомъ съпаснтелю... (103/30–104/1); (23а) ...аште н навнклъ иєсн грѣхы творнтн, нъ обаєе останн се покаанннѣ... (140/11–12).

2.1.4. Условно значење

Условно су интерпретирана 2 примера АД са АППт, и то оба са везником аште, што је иновација у односу на старословенске канонске споменике, али се среће у староруским споменицима (Stanislav 1933/34: 23). Повремено се везник јавља у српскословенским текстовима (Драгин 2007: 267). У оба регистрована случаја у *Житију* реч је о потпуно идентичној структури, очито формулаичној, чији је субјекат богъ, а исти је и контекст у којем се овакав АД употребљава – у складу са средњовековним схватањима, услов за успешност било каквог посла, па и писања, јесте божији благослов, тражи се помоћ „одозго” (Богдановић 1991: 38):⁴³ (45) љнкы напастн многы подыетъ въ юности своєи отъ многыхъ нноплеменныхъ царь н отъ ннѣхъ прочннхъ, нхъже аште богоу благоволившоу, оукажемъ въ писаннн семъ... (106/14); (46) ...по снхъ въ богоугоднаѣ дѣла отълоуѣн се, въ ннхъже н съконьѣ жнзнъ свою, нхъже аште богоу благоволившоу исповедаы да н нѣкоторыє дѣтелн каде, о Хрнстѣ възлюбленнн. (129/21).

2.1.4.1. Однос АД и условне реченице⁴⁴

У *Житију* је пронађено 15 условних реченица, увек са везником аште, у складу

⁴³ Ако погледамо примере из других житија, видећемо да се и тамо јављају слични примери – уп. нпр. Драгин 2007: 267, 276. Иначе, истраживање АД на жанровски разноврсном корпусу текстова показало је да је АД са условним значењем најчешћи у законодавним, научним и филозофским текстовима, што је условљено њиховом природом, будући да прописују правила понашања или утврђују законитости, тј. размишљање функционише по принципу ако-онда (Курешевић 2006: 64, 89).

⁴⁴ Јасно је да је АД са условним значењем сасвим маркирана појава, тако да реченица доминира.

са старословенским моделом (Граматика 1991: 508). Овај је везник књишки у српскословенском језику (Павловић 2009: 301–331). Будући да нема довољно примера за уобичајену класификацију на реални и иреални, те прошли, садашњи, будући и свевременски услов (према Курешевић 2012а: 245–248), изнећемо само нека запажања. Условна реченица очекивано, у складу са иконичким принципом, преферира препозицију (Павловић 2013: 151). У начелу, посреди је евентуалнореални услов: (24а) аште къ скорѣ не сътвориши мьсть его... въ истинюу дръзнеть и до самыя главы славынаго ти царьства... (109/23); (25а) аште бо хоштеши, лѣтъ ти кьсть. (111/23); (26а) ...и прозроу тако и послѣди многы скръби и печали ождають ме отъ сего сына моего, аште съворюу его свободна. (126/4–5).

У неколико примера присутан је корелатив на почетку аподозе: три пута то, као траг некадашњег узвичног карактера условних реченица, а једанпут тако. Структуре са корелативом, које су указивале на комуникативну зависност, слабе услед развоја централизоване реченице (Курешевић 2012а: 247–248). Такође, у овим примерима везник аште комбинује се са другим партикулама/везницима (ан, бо), добијајући тако додатне семантичке нијансе (Граматика 1991: 508): (27а) аште ли не послушаеш насъ, то млы +къ томоу+ не наречеде се твон. (124/19–20); (28а) аште бо глаголю тако по идени вьса о семъ христолюбивѣмъ нзыасьннѣи, то оубо лѣтъ кьсть и звѣзды небесьныя истини или пѣскъ морьскыи; (128/3–4); (29а) да аште врьме възмоутъ, то велнка зьлоба ихъ гавнѣтъ се до самыя главы моея. (146/20); (30а) ...аште ли кьто възвѣститѣ намъ отъ прѣди бывьшнихъ съвѣдѣтелъ житию сего христолюбиваго, тако исповѣдѣ вашемоу боголюбю, таже быше на коньниноу житија его, нидже богъ приеть и. (128/7–9).

У неколико случајева, због неререференцијалности, има и примеса временског значења, и то фреквентивности или регуларности: (31а) и тоу аште +котоу+ немоштно одрѣжидь не нлы никоюе надежде, поведе вьсакомоу къ таковомоу оуготованню одрати; (134/16–17); (32а) ...и аште кьто отъ таковыихъ болештиихъ цѣльбоу приидь идѣаше въ поутѣ свон радочѣ се; (135/14–15); (33а) чьто се валь мьннѣтъ, аште кьсть чловѣкоу сьто овьць, и једна заблоудитѣ, не оставитѣ ли девети десеть и девети, и идеть нскати заблоудьшою? (153/24–25); (34а) и аште обрешетѣ ю, право глаголю, радочѣтъ се о ниен пате неже ли о девети десеть и девети не заблоудьшнихъ? (153/26–27).

Има и неколико структура које су формализоване као узрочне из комуникативног разлога (тзв. псеудоподобне реченице у савременом српском језику), а заправо представљају запажање, тврдњу, реторско питање и сл., што је забележено и у старословенском (Граматика 1991: 508): (35а) нь аште о врьѣ оупованна дръзакъ прошоу, не жалю тако вьди истезаемоу ли быти. (103/26–27); (36а) ...аште кьто зьлоую мьсль о семъ непорочнѣмъ вѣшта, нь господь разарааше свѣты таковыихъ... (119/18–19); (37а) аште по насъ богъ, кьто на ны? (143/25).

2.1.5. Последично значење

Последично значење приписали смо двома конструкцијама АД са АППз. Последична интерпретација проистиче из контекста и семантичког односа међу

радњама. У примеру 47 значење је сигнализано везником *яко*, што је потврђено још у старословенским канонским споменицима (Stanislav 1933/34: 23), а јавља се и у другим српскословенским текстовима (нпр. Драгин 2007: 267). Номинална компонента се не експлицира да би се избегло њено скоро узастопно понављање. Уп. примере: (47) дрѣжава бо царѣства грѣйскааго бѣ прилежшн до мѣста глаголецааго Инплана, и томоу царѣствоу насильствоујуштоу, яко хотештоу приѣти въсоу область отѣхствна сего христолоубекааго, пате же и того самого нмѣти въ мѣсто послоушманкааго раба. (107/19); (48) ...и пришьдъ по средѣ становъ нхъ, ндѣже съпештннмъ нмъ и възидаетъ злато много давааше въ роукы нхъ, такожде и пиштоу и одѣяние, снмъ днвештннмъ се и не вѣдоуштннмъ отъ коуду снѣ вѣдана нмъ... (139/28–140/1).

2.1.5.1. Однос АД и последичне реченице⁴⁵

Пронађено је 8 вербалних структура са последичним значењем. Од тога, једна је са *да*, а три са *яко*, што је потврђено у старословенском (Граматика 1991: 506): (38а) того бо благоподатѣлноу роукою въскрьдмленъ быхъ отъ юности моеѣ, да како азъ грѣшны въ неорудобъ оставлю толнкыѣ мнлостн яго... (105/5–6); (39а) ...и тольми прослоу се съ блаженнн и кроткыи добродѣтѣлноу и силноу и крѣпостноу дарованоу емоу отъ мьздосателя бога, яко въси царне и погани варьварн боаахоу се тькьмо нменованоу емоу. (141/5–6). Остатак чине више паратактичке структуре. Три укључују *тѣмьже*, мада је оно потврђено као везник (СС 1991: 716): (40а) богатааго бо владыкы благонадеждынн рабъ есмъ. тѣмьже не трѣбоу оставленнѣ нъ молю се пожданнѣ доньдеже дасть ми се слово разоумѣ. (103/28–29); (41а) по неже звахъ, и не послоушасте, нъ отыметьны сътвористе мое съвѣты; тѣмьже и азъ вашен погыбѣл посмѣю се. (126/17–18); (42а) слышасте бо еанко възмьздане дасть се възрастввшннмъ добрын талантъ жнзннн сеѣ, и расплоднвшннмъ данын отъ бога даръ. тѣмьже не лѣннмъ се, яко къждо насъ отъ Христа приелъ естъ. (161/29). Једанпут је последична семантика индукована из реченице са тако: (43а)⁺внде бо въсакоюу добродѣтѣлъ свѣтештоу на немъ, яко (150/16–18) и зѣло любаше и выше съвѣштаннѣ и поученнѣ съ снмъ блаженннмъ творааше, (44а) якоже бы възможнѣ было (150/18–20) помлштноу божиюу съвршнтн се желаннѣ срьдъца яго о съвршеннн храма того светааго.⁺ Све су реченице очекивано у постпозицији.

2.1.6. Начинско значење

У односу на старословенске канонске споменике (уп. Stanislav 1933/34: 7–13, Večerka 1961: 47–56), ово значење представља ширење адвербијалног домена АД и детектовано је у два примера са АПШт. Среће се и у другим споменицима, али скоро увек са поредбеном нијансом (уп. Штрбац 2002: 9, 13; Драгин 2007: 268, 276). Уп. примере: ...и пришьдъ по средѣ становъ нхъ, ндѣже съпештннмъ нмъ и възидаетъ злато много давааше въ роукы нхъ, такожде и пиштоу и одѣяние, снмъ днвештннмъ се и не вѣдоуштннмъ отъ коуду снѣ вѣдана нмъ, не вѣдоуште яко благын нхъ пнтатель

⁴⁵ Чини се да у последичном домену доминира конструкција *яко* + инфинитив.

кестъ, въ дѣлн творѣ нѣмь днлостыннѣ и въ поштн же самъ въдѣварѣ се по срѣдѣ нхъ, и раболѣпно прѣдѣстоѣ нѣмь ревьноуѣ любителю своѣмоу Хрнстоу (49) сѣмѣбрнѣшоу се и рабнн образъ (50) прнѣмѣшоу. (140/5).

Начинска реченица без елемената поређења, попут ових АД у тексту *Житија*, није пронађена.

2.2. АД у функцији адноминалног детерминатора

Појава АД у функцији адноминалног детерминатора представља редакцијску иновацију⁴⁶ и ширење функционално-семантичког поља. АД детерминише именички појам, и то у апозитивном, нерестриктивном смислу. У *Житију* има 7 оваквих примера, 5 са АППз и 2 са АППт. У зависности од структуре конструкције и односа према главној реченици, може се извршити трансформација или у зависну релативну, или у независну релативну реченицу.

2.2.1. АД са АППз

а) У једном примеру АД са са АППз трансформише се у зависну релативну реченицу. Такав АД састоји се само од партиципа у дативу, а номинална компонента се не експлицира, будући да се поклапа са појмом из главне реченице, који представља антецедент: (51) о всѣхъ же снхъ боудн нѣмь господнѣмь благословено (отъ нынѣ и до вѣка), повѣдоу даюштоу сѣмоу рабоу своѣмоу благочѣстнвомоу на всѣ сѣблазны творештѣнѣмоу безаконьныѣ. (122/27).

б) У четири примера изводи се трансформација у тзв. независну релативну реченицу (Ковачевић 1996). У овом случају конструкција је потпуна, а оно што указује на њену релативну интерпретацију јесте конституент прономиналне, демонстративне природе, који анафорски упућује на појам на који се АД односи – у примерима који следе, то су редом тога, на њѣстѣ тодѣ, всѣ сна. Субјекат АД није кореферентан ни са једним појмом из „главне” реченице.⁴⁷ Посматрано из комуникативне перспективе, информација садржана у оваквом АД представља својеврсни додатни, уметнути коментар. Истичемо да примери 52 и 53 припадају типу који је карактеристичан пре свега за записе и натписе, као и за аренге повеља и писама, тј. за случајеве када се спроводи нека врста по-

⁴⁶ Од радова који се баве АД у српскословенском језику, ова функција помиње се у радовима М. Курешевић (нпр. 2006: 74–76, 96–97), који су углавном засновани на жанровски разноликом корпусу, и у раду Ј. Грковић-Мејџор 2007а: 290–308 (у српскословенском преводу романа *Варлаам и Јоасаф*, 3 примера).

⁴⁷ За разлику од ове ситуације, која је доста блиска оној у савременом српском језику (Ковачевић 1996: 83), у примерима које наводи М. Курешевић (2006: 75) АД има функцију независне релативне реченице „кад се вршилац радње АД, исказан прономиналном компонентом, налази у сфери истог лица као и појам из претходне реченице...што отвара могућност да се та два појма доведу у кореферентан однос...”.

средног датирања упућивањем на актуелне владаре и/или црквене великодостојнике (Курешевић 2006: 75): (52) ...шьдыше съ (*многынмь) оунигнженнємь въ светын и славнын градъ Коньстантънополѣ *рекомлын Цариградѣ*, тогда соуштоу цароу Палеологу възвѣстнше ѿмоу о възсѣхъ ѿлко приключышннхъ се дрѣжавѣ ѿго... (109/19–20)⁴⁸; (53) съ благочѣстивын краљ Оурошь въздымъ сына своего таковааго ослѣпленна и вѣдасть ѿго въ славнын градъ Коньстантънн къ тѣстоу своѿмоу тогда соуштоу ѿмоу светолоу и вѣселенскомоу цароу кнрь Андроникоу. (126/26–28); (54) и отышьдышоу ѿмоу отъ славнааго града Коньстантънна тако въ далѣ три дѣни, и дошьдышоу ѿмоу до мѣста рекомааго Илагнта, соушти на мѣстѣ томѣ цркъвн светааго моуѣнника хрстова Георгннѣ, и тоу въ незапоу ни малѣ болѣвшоу ѿмоу нздѣше по срѣдѣ народа конь своихъ съдрѣтню днѣбноу опровержень, тако възсѣмъ днѣвти се. (110/27); (55) Въ земльнѣмъ бо царьствнн живыи и неизглаголанюу славою отъ господа прославленъ патѣ многыхъ дрѣвнннхъ царѣ, нѣдѣннѣи и богатства съдрѣже несповѣдннѣи кѣствоу чловѣтѣскоу, богоу вѣса сна ѣвѣлаюшоу въ дѣни ѿго не възнесе се мысаню своѿоу зре на тоанкоу славою ѿго и богатство ѿлко дарованюе ѿмоу отъ господа, нѣ подыне въ оуѣтѣ своѿмъ онѣ часѣ страшнын чакмын възсѣмн... (138/25–26).

2.2.2. АД са АППт

У једном примеру адноминални АД са АППт, сачињен само од партиципске компоненте, трансформишемо у зависну релативну реченицу: (56) прѣвомоу оуко роукоположенню ⁺ѣже светааго господннѣи ны кнрь⁺ ѣавы ѿлко въ мѣстѣ томѣ отъ нѣкыннхъ врѣмень оуоустѣвшоу и обореноу обьновннѣи и оуѣрасн, и самѣ больше отъ основанннѣи въздвнже... (136/9).

У другом примеру могућа је трансформација и у зависну и у независну релативну реченицу јер је на позицији номиналне компоненте показна заменица која се односи на исти појам као и конструкција у целини, са којим је у контактном односу. Код овог АД има и узрочне семантике, али се предност независној интерпретацији даје из синтаксичких разлога – последица је формализована номиналним средством јакко + инфинитив: (57) и тогда ѿдннѣи чѣствѣ ихъ отъмоуѣшн се ⁺пльѣѣ татарьскааго⁺ и принде на рѣкоу глаголюмоу Дрнмѣ, тон зѣло вѣсповодѣнѣвшнн се јакко не мошнн ⁺дрѣзноути⁺ никомоу прѣвти ю. (112/1).

2.2.3. Однос АД и односне реченице

У *Житију* су праћене односне реченице са именичким антецедентом, и то апозитивног, нерестриктивног типа, будући да само оне, условно речено, представљају конкуренте адноминалном АД. Регистровано је око 65 таквих реченица (понекад је тешко утврдити да ли је значење рестриктивно или нерестриктивно). Као релативизатор јавља се анафорска заменица *нже*, што је старословенско наслеђе

⁴⁸ Овај АД схваћен је у смислу `а тада се на цариградском престолу налазио цар Палеолог`. Напомињемо да би датив овде могао бити региран, било од стране глагола *нти*, било *възвѣстннѣи*. У том случају, уопште се не би радило о АД.

и књишка црта (Павловић 2009: 112–113). У начелу, реченица функционише по правилима, која подразумевају контактни однос антецедента и релативизатора, конгруенцију релативизатора с антецедентом у роду и броју, падежни облик релативизатора у складу с рекцијом глагола у предикату односне реченице: (45а) и благословенъ (+господь) богъ (+нашъ), иже не дасть насъ въ ловитвоу врагомъ нашимъ. (123/22–23); (46а) ...и възврати ємоу дрѣжавоу єго, юже бѣ възель ємоу и градъ глаголемынъ Бѣдннъ; (119/7); (47а) възнесе бо се мысанно своєю высоте, въздвигоутн силю свою на сего христолюбиваго; не нарекоу бо силю єго, нь татѣска шетанна, идиже самъ пороутанъ бысть; (117/9). Само у понеком примеру јавља се грешка у конгруенцији у роду између антецедента и релативизатора: (48а) ...възраштыше се положише и въ градъ глаголемѣмъ Силвирна, еже ксть на брѣгоу мора. (111/7). Занимљиво је и неколико случајева где је релативизатор у генитиву множине уместо у акузативу множине, што је можда повезано с руским предлошцима за *Издање*: (49а) о идени бо силы твоєє аште и прѣвоє єанко писанна сего натѣншоу ми житна блгопослоушьльвннхъ рабъ твоихъ, ихъже възвєантн дрѣжавна тн блгодѣтъ въ дрѣжавѣ отѣтствна ихъ тобою дарованѣн нмъ; (104/19); (50а) єанкы напастн многы подыеть въ юности своєн отъ многыхъ нноплеменьныхъ царь и отъ ннѣхъ протннхъ, ихъже аште богу блговолнвшоу, оукажемъ въ писаннн семь... (106/14).

2.3. АД у функцији номиналне допуне

Оваква функција АД, са којом је у тексту регистрован 2 пута са АППт, представља иновацију и у односу на до сада проучени српскословенски материјал. Како је АД регистрован и у номиналном пољу (као адноминални детерминатор), и као допуна (као глаголска допуна, што није примећено у *Житију*), функција номиналне допуне представља нову комбинацију ових потенцијала и додатно ширење синтаксичко-семантичког поља.

У једном случају реч је о допуни именице *врѣме*. Појава АД овде је вероватно у вези са чињеницом да се семантика ове именице и иначе може експлицирати допуном у дативу, а појава датива условљена је својеврсном семантиком намене (уп. пример 1: *приспѣ врѣме праздѣннкоу рождѣства христова `гође време ѱразнику Рођења Христѿова` = `гође време да се ѱрослави ѱразник Рођења Христѿова`): (58) Сємоу же храмоу сѣврѣшаюштоу се, нь не до коньца, прнблнжн се врѣме исплньннннмъ се дннсмъ матерн єго, прѣдасть блженоуоу доушоу свою господеви. (151/18).*

У другом случају, експлицира се, прецизира значење придева (пореклом ПППз), и то баш таквог који представља допуну глагола перцепције, ситуациони детерминатор објекта, што је функција у којој се АД може наћи у редакцијским језицима (уп. нпр. Грковић-Мејџор 2007а: 242, 248). Сам АД није регистрован са том функцијом у *Житију*, али је у овом примеру део те синтагме. Јавља се са везником *јак* (има елемената поређења) и представља трансформ идиоматизоване структуре: (59) и отѣкопавыше земю обрѣтоше тѣло єго божиємъ повелѣннємъ нерастанно *јак* ннєдннмоу власоу главы єго отѣпадѣшоу. (160/6–7).

Номинална допуна у виду реченице у тексту *Житија* није регистрована.

2.4. Независни АД

Појава независног АД највеће је померање у функционисању конструкције, будући да релативизује њену основну квалификацију да представља средство за изражавање дубинске субординације.

Како истиче Е. Корин, појава АД на комуникативном плану мотивисана је потребом да се исказе позадина главне пропозиције.⁴⁹ Комуникативна, семантичка позадина обично је синтаксички праћена субординацијом, али, како је реч о два различита нивоа, дубинском и површинском, може се догодити да дође до „грешке” у превођењу. То је, по Е. Корину, вероватно случај и са АД у независној функцији: информација која заправо није комуникативно секундарна, „погрешно” се енкодира помоћу АД. Међутим, овакви примери нису случајне и повремене омашке, већ у њиховом јављању постоји систем, а као суштински разлог види се синтаксички развој. Већ у доба старословенског АД је у повлачењу из вернакуларне базе, те интуиција преводилаца и писара у вези с АД постаје несигурна. На другој страни, системску подршку за опстанак конструкције пружа грчки апсолутни генитив. Све ово води градуалном ширењу првобитних оквира⁵⁰ у којима се АД употребљава у старословенском, паралелно се одвија својеврсна реинтерпретација АД као стилског средства – до српскословенског језика, када постаје књишка, стилски маркирана варијанта реченице (Corin 1995).

Д. Колинс нуди објашњење у теоријско-методолошким оквирима које бисмо могли одредити као историјску анализу дискурса или историјску прагматику. Наиме, он сматра да, чак и у случајевима када изостаје синтаксичка зависност – ипак остаје семантичка, и то од реченице која не мора бити у непосредном контакту са АД, или од већих целина, попут пасуса. Независни АД углавном се употребљава за сумирање, коментарисање, објашњење, прелазак на нову тему, или се њиме уводи директан или индиректан говор – сва ова значења и употребе и даље репрезентују позадину, само мање типичну и директну (Collins 2011: 125–127).

Овим парадигмама, за које сматрамо да се међусобно не искључују, додајемо још нека запажања. О својеврсном независном АД у старословенском говори се на основу извесног броја примера где је АД везником *и* повезан са главним предикатом (Večerka 1961: 50). Овакви случајеви тумаче се слично као и веза партиципа у функцији герунда и предиката, остварена помоћу везника *и* (тзв. предикативни герунд) – сведоче, дакле, о ранијој израженој вербалној приро-

⁴⁹ На ово се додаје синтаксичка мотивација, оличена пре свега у неједнакости субјеката АД и главне радње (Corin 1995: 265–266), што на синтагматском плану доводи до употребе АД, а не партиципа у функцији герунда, а на парадигматском представља суштински критеријум за разграничење њихових функционалних поља.

⁵⁰ Уклања се и синтаксичка мотивација, тј. АД јавља се у таутосубјекатској ситуацији и/или са субординираним везницима.

ди конструкције, о њеној самосталности и предикативности. Реч је о синтаксичком архаизму који представља етапу у развоју реченице (Грковић-Мејдор 2007а: 182–183).⁵¹ У српскословенском, где је АД типична књишка конструкција, расте фреквенција примера са везником, што је могуће утицај пораста фреквенције и предикативног герунда, под утицајем вернакулара (како је реч о архаизму, претпостављамо да српскословенски, бар у домену оригиналних жанрова, има слободнији однос према вернакулару од старословенског). Такви се примери АД најчешће интерпретирају са временским значењем, евентуално се ради о граничним случајевима временског и независног значења. Појава несумњивог независног АД у редакцијским језицима вероватно настаје на бази поменутог ранијег израженог предикативног карактера, што је подстакнуто повлачењем конструкције које се испољава кроз ширење њеног опсега.

У *Житију* је регистровано 18 примера независног АД (11 са АППз и 7 са АППт) и углавном се ради о реченицама или комплексима без глагола у личном глаголском облику, ређе о ситуацијама у којима је комуникативно и семантички гледано јасно да је радња АД у напоредном односу са радњом главне реченице, а то може бити сигнализирано координираним везником.

2.4.1. АД са АППз

а) У 4 примера у комплексу има више АД који су повезани везником *и*, што смо схватили као сигнал истог хијерархијског нивоа, те смо их све тумачили као независне. У примерима 60, 61 и 62 има узрочно-последичних семантичких нијанси, док је у примеру 63 први АД независни са АППт, а номинална компонента се затим не понавља: и (60) юноу њмоу соуштоу възрастоу нъ благодѣтно божнию (*зѣло) высноу и (61) въседоу (*боголюбивоу) отъчѣствню сего красоушоу се (* (62) и вѣселештоу се) о селѣ, прозреште тако въ дѣни њго хотеть пожити благовѣрнедѣ и чистотою... (106/27); (63) И тако оубо възведеноу бывшоу семоу прѣосвештеному на прѣстоу светаго господина ⁺нашего⁺ и оутителя и прѣвпросѣтителя сръбьскон земли прѣосвештенааго архиепископа ⁺кнрь⁺ савы, и пороученоу њмоу стадо христовѣхъ овьць добрѣ правештоу, такоже законьно прѣданиѣ нды светыхъ апостоу и богоносныхъ отъць, по апостоу рекышоу: (154/18–19).

б) У 3 примера ради се о комплексима чији су део и АД и партицип(и). Као главна радња интерпретирана је она у АД, што је условљено највише њеном комуникативном и семантичком примарношћу, а додатно подржано тиме што је у овим случајевима субјекат свих радњи у принципу исти, али се експлицира само код АД. У примеру 64 на независни, а не временски АД упућује конституент чѣствно. Уп. примере: (64) чѣствно сръѣтаюштннѣ сего благочѣствнааго гражданоу въ сѣмѣ и колароу, и съ страхоу и трепетоу припадаюште къ ногау њго и покланяюште се њмоу, тако по истинѣ зреште цара пришьдѣша съ великою силоу въ победу нхъ.

⁵¹ „Коначна `централизација` реченице, те прерастање иницијалне паратактичке структуре у хипотактичку, манифестоваће се губљењем везника” (Грковић-Мејдор 2007а: 183).

(109/5–6); (65) и седмоу прѣвысокомоу краљу богоразоумьнымн глаголы всылаюштоу кемоу, нидже бы възмогъ прнвести въ волю свою, тако глаголе седмоу: (125/14–15); (66) и на многыньх мѣстѣхъ плькомь кон являюштинидь се, мьнеште нѣкотороую волю свою оулоуити и възхытити нѣчто отъ несоуштиньх тѣло блаженаго; по неже въ то врѣме такоже рѣхомь велинкъ метежь бѣ; (157/28–158/1).

в) У 2 случаја, поред АД у независној функцији, јавља се и АД са временским значењем, као и партицип(и). У примеру 67 облик видѣ⁵² протумачили смо као АППз са значењем антериорности и, евентуално, примесама узрока (што је могуће због екавизма српскословенског), а АД као независни – то је учињено због односа и комуникативне хијерархије радњи, а подржано експлицирањем субјекта само у оквиру АД. Могућа је, наравно, и другачија интерпретација: видѣ као аорист, а АД као последични. Уп. примере: (67) По сихъ же всѣмь смидь бываюштинидь...о седь господи миемь христолюбнѣмь крали Оуроши, кинко пособьствова кемоу богъ побѣдити все врагы его, и видѣ се тако всн сконьчаше се ништоуштен доуше его, седмоу же живоуштоу въ мирѣ и бездмьвни... (128/15); (68) По прѣставленни же его мнноувьшнинидь тако до поль третнааго лѣта, и седмоу тѣлоу его блаженомоу въ тидѣнни земьнѣмь лежештоу, благы и оувѣтълнвын богъ нашъ съказаен намь все прѣжде на съпасенни въ божьствыннхъ писанинхъ, и завѣштавын намь жизнь вѣчноую, и обнльнѣ подаен намь вьходь вѣчнааго царьствна его, нзбравын сего боголюбнааго сѣме праведноне рабь свонхъ, и давын кемоу дарь добрь, толнцѣмь бо врѣменемь моноувьшнинидь, такоже выше оуказахомь, многынидь и разантьныинидь знаденнечь днвьнынидь являюштинидь се оу гроба его... (159/16–17).

г) У једном случају АД представља просту реченицу, и то ону којом се уводи директни говор: (69) Господноу же краљу сице глаголюштоу: аште хошешн быти въ волю мою... (118/27–28).

д) Једанпут је, првенствено на основу односа радњи, закључено да је АД у координираном односу са претходном реченицом и предикатом у личном глаголском облику, што је сигнализирано везником *и* међу њима: (70) дрѣжава бо царьства грѣтскааго бѣ прилешити до мѣста глаголекмааго йнплана, и томоу царьствоу на-снаьствоуштоу, тако хотештоу приети вьсоу область отьтвствна сего христолюбнааго, паче же и того сааго нидѣти въ мѣсто послушьлнааго раба. (107/18–19).

2.4.2. АД са АППт

а) У 4 потврде ради се о реченици без глагола у личном глаголском облику. У примерима 71 и 72 АД повезани везником *и* због синтаксичке структуре интерпретирани су независно. Могућа је и њихова временска, антериорна интерпретација, с тим да би комплекс у том случају деловао нестилизовано. У

⁵² АППз од глагола видѣти (видѣ), који због семантике и видског потенцијала глагола уводи значење антериорности, јавља се још неколико пута у тексту и увек се односи на својеврсну когнитивну перцепцију, будући да она, по правилу, захтева неко време. Конкурент му је АППт видѣвь, који означава или визуелну перцепцију, или когнитивну перцепцију која се догађа изненада.

примеру 73 недостаје партиципска компонента у значењу 'било је, одржало се'. Уп. примере: (71) Врѣменемь (*оубо) нѣкоторымь мннорѣшннмь прѣставленна благочѣстнвааго роднела сего, велнкааго краля Оуроша, и прѣстоль его (*царьскын) (72) прнѣмьшоу (*възлюбеномоу) сыноу его (*благочѣстнвомоу) кралю Стефану (*Драгоутннуу); о томь бо въсѣмь оуказахомь въ прѣдписаномь житни нхъ. по снхъ... (106/19); (73) прѣвомоу оубо роукоположеннн ⁺таже светааго господнна ны кнрь⁺ Савы келнко въ мѣстѣ томь оть нѣкынхъ врѣмень опоустѣвшоу и обореноу овьновнвъ и оукрасн, и самь больше оть основанна въздвнже... (136/7); (74) И тако оубо възведену бывшоу селомь прѣосвештеномоу на прѣстоль светааго господнна ⁺нашего⁺ и оучнела и прѣвопросвѣтнела срьбьскон землн прѣосвештенааго архннепскопа ⁺кнрь⁺ Савы, и пороученоу келомь стадо хрнстовѣхъ овьць добрѣ правештоу, такоже законьно прѣданнне нмь светыхъ апостолъ и богоносныхъ отьць, по апостолу рекьшоу: (154/14–15).

б) У два примера ради се о АД у функцији прости реченице. У оба случаја на позицији номиналне компоненте јесте лична заменица првог лица⁵³ – АД се односи на самог Данила и на његов стваралачки чин, на писање. Данило иначе о себи говори у првом лицу и ван АД, а употреба АД може се сматрати елементом свечаног стила, будући да се овим примерима заправо отвара *Жиѣиѣ*, тј. део који следи за реторско-теолошким уводом (пример 75), или се тако започиње део о Милутиновим добрим делима (пример 76). Скрећемо пажњу и и на начин на који је обликована номинална компонента у примеру 76. У складу са средњовековним схватањем ауторства, Данило истиче своју грешност, недостојност и скрушеност, које су на извѣстан начин у контрасту са квалификацијам краља Милутина које следе у истој реченици, те се на тај начин језгровито изражена краљева врлина додатно истиче. Уп. примере: (75) о нмѣнн бо силы твоѣе аште и прѣвоу келнко писанна сего начьншоу мн житни благопослоушьнвнхъ рабъ твоихъ, нхъже възвелнчн дрѣжавнаа ти благодѣтъ въ дрѣжавѣ отьчѣствнн нхъ товою дарованѣн нмь; (104/18); (76) мнѣ бо грѣшномоу⁺ и недостонномоу⁺ рабоу Хрнста моѣго сидѣреномоу⁺ Данилоу поштавьшоу се исповѣдати велнчннн несповѣднмнхъ чоудсь господнна моѣго... (127/7–9).

в) У једној потврди независни АД у супротном је односу са претходном реченицом: (77) възнесе бо се мыслнмо своѣю высоте, въздвнгнуотн сломь свою на сего хрнстолоу-бнлкааго; не нарекоу бо сломь его, нъ татьска шетаннн, нмнже самь пороуганъ бысть; селомь прѣвысокомоу кралю нн въ оумь положьшоу лоукавнхъ его мыслнн; (117/10–11).

2.5. Дистрибуција АД у тексту *Жиѣиѣ*

Привлачи пажњу донекле неравномерна распоређеност конструкција у *Жиѣиѣ*, тј. њихово нагомилавање у појединим деловима. Да би се ово запажање проверило и објаснило, испитивана је веза између тематских целина и дистрибуције АД.

Сложеном композиционом схемом *Жиѣиѣ* бавио се најпре Ђ. Трифуновић (1976: 18–21), који је установио поделу на пет тематских целина. На темељу

⁵³ О номиналној компоненти у виду (личне) заменице било је речи у напомени 42.

његових запажања свој допринос овој проблематици дао је и Г. Мак Данијел (2008: 22–23). Сјединивши њихове закључке, текст смо поделили на следећих пет целина: 1) Реторско-теолошки увод. Милутинов духовни портрет – владарски и ратнички живот достојан хвале (пре 1299); 2) Богоугодна дела – подизање и даривање цркава и милосрђе без очекивања захвалности; 3) Војни подухвати 1311–1312; 4) Смрт и погреб; 5) Чуда на Милутиновом гробу три године након смрти као похвала краљевог живота. Симонидин дар за краљев гроб.

Подели додајемо и следеће напомене. Прва и трећа целина највероватније су настале на основу повеља. Претпоставља се да је прича о Стефану Дечанском у оквиру прве целине (о његовој побуни против оца и казни у виду ослепљења и прогонства, како стабилност државе не би била угрожена) – део процеса настајања *Зборника*, тј. да је касније интерполирана у време цара Душана, као додатно оправдање за његове поступке према Дечанском. Четврта целина, будући да се о Данилу говори у трећем лицу (он иначе о себи говори у првом), приписује се неком од каснијих аутора, уз напомену да је веома вешто уклопљена у композицију. Могуће је да је и пета целина накнадно дорађивана (Мак Данијел 2008: 22–23).

Фреквенцију АД по целинама приказујемо табеларно (подсећамо да су на 59 страна *Житија* пронађене 92 конструкције АД):

целина	стране	број АД
1.	увод 102–105 (3)	2
	портрет 105–127 (22)	45
2.	127–142 (14)	15
3.	142–149 (7)	6
4.	149–159 (10)	14
5.	159–161 (3)	10

Табела 1: Дистрибуција АД по тематским целинама.

Ситуација у вези с првом целином јасна је из табеле. Два АД у реторско-теолошком уводу (независни, са личном заменицом у првом лицу и условни, в. горе) одлика су свечаног стила, у њима се на неки начин тражи инспирација. У првој целини налази се половина свих АД у тексту. У другој целини више од половине конструкција налазе се на око две стране где се сликовито описује краљев обичај да ноћу прерушен дели милостињу.⁵⁴ У оквиру четврте целине девет конструкција згуснуто је на око две стране које говоре о краљевој болести, смрти и погребу (осталих пет је на неки начин расуто, али је занимљиво

⁵⁴ Ђ. Трифуновић (1976: 31) напомиње да је ова слика необична за житијину литературу и уочава сличност са народним приповеткама.

приметити да се њима информише о неким веома важним догађајима, који представљају суштину, кључне тачке четврте целине – о градњи Бањске у време Даниловог присуства, о смрти краљице Јелене, о постављању архиепископа Никодима). У петој целини скоро сви АД (њих девет) концентрисани су на једној страни текста где се заправо и говори о чуду, а само један АД мало је издвојен и односи се на информацију о дару (кандилу) који краљица Симонида шаље за Милутинов гроб. Дакле, већ познатој чињеници да је АД наративно синтаксичко средство (Грковић-Мејџор 2007а: 243), додајемо да се, бар у овом тексту, радо и концентрисано користи у деловима са живом нарацијом, за сликовито, сценично,⁵⁵ драматично описивање догађаја, што се највише односи на сегменте о смрти и чудима. Такође, примећујемо и да се АД често износе подаци од прворазредног (историјског) значаја.

Ђ. Трифуновић закључује да је композиција *Житија* унапред замишљена и брижљиво грађена, са постепеним прелазима међу целинама и међу епизодама унутар самих целина (1976: 21). Ми додајемо да АД у овоме имају важну улогу, што се нарочито односи на АД са АППт у временском значењу који припадају трима доминантним моделима (в. више), па и на независне АД – они често означавају прелазе међу епизодама, тако доприносећи текстуалној кохезији.

3. Закључак

а) Да бисмо извели одговарајуће закључке о конструкцији АД у *Житију*, посведочене функције и значења представимо табеларно, у процентима, а резултате ћемо протумачити у односу према достигнућима досадашњих истраживања текстова вишег и нижег стила у оквиру српскословенског језика, а са циљем да стекнемо увид у то које би се одлике АД могле сматрати особинама вишег/нижег (средњег) стила.

⁵⁵ Поједине сцене из *Житија* нашле су своје место и у живописима цркава и манастира, нпр. у Краљевој цркви у Студеници (Трифуновић 1976: 31).

функција	значење	АППз	АППт	АППз+АППт
адвербијални детерминатор	временско	75,00%	75,61%	75,38%
	узрочно	16,67%	9,76%	12,31%
	допусно	/	4,88% (2x)	3,08% (2x)
	условно	/	4,88% (2x)	3,08% (2x)
	последично	8,33% (2x)	/	3,08% (2x)
	начинско	/	4,88% (2x)	3,08% (2x)
	УКУПНО	60,00%	78,85%	70,65%
адноминални детерминатор		12,50%	3,85% (2x)	7,61%
номинална допуна		/	3,85% (2x)	2,17% (2x)
независна функција		27,50%	13,46%	19,56%
УКУПНО		43,48%	56,52%	100%

Табела 2: Преглед функција и значења АД у *Житију* по процентима.

У *Житију* се рефлектује ширење синтаксичко-семантичког поља АД, регистровано у српскословенском језику. Функција адвербијалног детерминатора проширена је за начинско значење (у овом тексту без елемената поређења). АД се јавља и као адноминални детерминатор апозитивног, нерестриктивног типа и чешће се интерпретира тзв. независном релативном реченицом, него зависном (иначе, ово је значење, како смо већ указали, генерално ретко у житијиној литератури). Треба приметити да примери АД као допуне одређених семантичких класа глагола нису пронађени, али се зато јавља нова функција АД, која досад није забележена – номинална допуна, чију смо појаву објаснили укрштањем потенцијала АД у номиналном пољу (као адноминалног детерминатора) и у пољу допуне (као глаголске допуне). Притом истичемо да је реч о слабијим допунама, које представљају прецизирање садржаја. Наравно, АД се јавља и у функцији независне реченице, што је највећа иновација.

АД од оба партиципа најчешћи је у функцији адвербијалног детерминатора временског типа и у независној функцији. Примећујемо да се АД од АППт јавља са нешто већом фреквенцијом, што је вероватно последица изразите наративне природе текста, као и да се јавља у ширем синтаксичко-семантичком опсегу (покрива све функције и значења, осим последичног). С, друге стране, како смо већ истакли, АД са АППт у временском значењу показује тенденцију ка формулаичности и представља једно од средстава којим се повезују уже целине, док се АД са АППз јавља у разуђенијим структурама, у које је релативно добро интегрисан, претпостављамо, због своје семантике симултаности.

Добијене резултате упоредили смо са истраживањима рађеним на текстовима других српскословенских житија (Штрбац 2002; Драгин 2007; Стојменовић 2010) и закључили да су затечене ситуације мање-више у сагласју. Поређење са текстовима нижег стила (Курешевић 2012а, 2012б) показало је да би се синтаксичко-семантичка разумењеност могла сматрати одликом вишег, а својеврсна суженост – одликом нижег стила.⁵⁶

У *Житију* се АД употребљава са скоро доследном „правилношћу”, пре свега у смислу одсуства интерференције са апсолутним номинативом као средством из вернакуларне базе (Курешевић 2007), а евентуална огрешења у вези с номиналном компонентом веома су ретка и најчешће стилски или комуникативно оправдана.

Треба испитати и остале редакцијске иновације у вези с АД. Наиме, таутосубјекатски АД у *Житију* јавља се у 18,48% (са АППт 25%, скоро сви у временском значењу, са АППз у 10%). Субординирани везник спорадична је појава: свега 4 пута, од тога 2 у формулаичној условној структури, што је иновација у односу на старословенске канонске споменике, једном у последичном значењу и једном као допуна придеву. Независни АД по учесталости одмах је иза временског, а веза АД + *и* + главни предикат јавља се само у неколико случајева, али се чини да је тзв. предикативни герунд чест. На основу поређења са другим текстовима може се закључити да поменуте иновације постају део српскословенске норме, независно од стила.⁵⁷

б) У вези са конкуренцијом АД и реченице најпре се мора истаћи да зависна реченица у *Житију* у потпуности репрезентује старословенско наслеђе, те виши стил српскословенског језика. Следи процентуални табеларни приказ односа АД и реченице по синтаксичко-семантичким пољима.

⁵⁶ Нпр. у *Српској Александриди* АД са АППт јавља се само у временском и независном значењу. Ипак, АД са АППз показује функционалну ширину (Курешевић 2012а: 62–66).

⁵⁷ Тако је, рецимо, код Теодосија таутосубјекатски АД са АППз присутан у 13,6%, а са АППт у 13,7%, док је у *Српској Александриди*, која припада нижем (средњем) стилу, укупан проценат тих случајева 17,93. Занимљиво је да је субординирани везник код Теодосија чешћа појава, док се у *Александриди* јавља само једном. Висока фреквенција независног АД повезана је с израженом наротивношћу свих ових текстова (Драгин 2007; Курешевић 2012а).

синтаксичко-семантичко поље	АД	реченица
време	89,09%	10,91%
узрок	5,72%	паратактички 85,74%
		хипотактички 8,57%
допуштање	50,00% (2x)	50,00% (2x)
услов	11,77% (2x)	88,23%
последица	20,00% (2x)	80,00%
начин	2x	/
номинална допуна	2x	/
адноминална детерминација	9,72%	90,28%

Табела 3: Приказ процентуалног односа АД и реченице по синтаксичко-семантичким пољима.

Поље које нарочито у овом контексту има кључне реперкусије на функционалностилски лик дела, будући иманентна сфера АД, јесте временско. Следи табеларни и процентуални његов преглед.

	антериорност	симултаност		
		линеарна потпуна	линеарна делимична	пунктуална
АД са АППз	11,43%		93,33%	
АД са АППг	82,86%			2x
временска реченица	5,71% (2x) непосредна иако	1x иако	6,66% (1x) контекстуална фреквентивност иако	

Табела 4: Временска идентификација.⁵⁸

временска квантификација – терминативност	2x доњдеже
---	------------

Табела 5: Временска квантификација.

Из овог прегледа јасно је да АД односи апсолутну превагу над временском реченицом, а нарочито је занимљиво запажање да су у својеврсном комплементарном односу: реченици се прибегава када треба маркирати специфичне нијансе и значења (непосредну антериорност, симултаност линеарну потпуно,

⁵⁸ Процент је приказан у односу на укупан број примера АД и реченице у одређеном временском субпољу.

фреквентивност, терминативност). Ове налазе упоредили смо са оним из *Српске Александрије* (Курешевић 2012а: 182–184): релевантна је ситуација у пољу антериорности, где је проценат АД и реченице веома приближан, и у пољу симултаности линеарне, где реченица односи превагу над АД. Дакле, на основу података којима тренутно располажемо, можемо рећи да се временска реченица, као средство које постоји у вернакулару, поима као елемент нижег (средњег) стила, а АД, будући књишка црта – као одлика вишег стила. За сигурније закључке треба на овај начин испитати и друге текстове вишег стила, како би се утврдило да ли у овим налазима има нечега од индивидуалног стила архиепископа Данила II. Такође, слику о овој теми употпунило би истраживање партиципа у *Жиџију*.

в) *Жиџије краља Милуџина* од архиепископа Данила II свакако је текст написан српскословенским језиком вишег стила. Иако је АД већ сам по себи књишка црта, поједини аспекти његове употребе нарочито упућују на висок стил: ширина синтаксичко-семантичког опсега, „правилност“ употребе у смислу одсуства понародњавања (које је ипак могуће), те појава у реченичним комплексима без глагола у личном глаголском облику, што није сасвим необично за ауторе рашке епохе, попут Саве или Доментијана (Курешевић 2007: 433). У сфери зависне реченице на виши стил несумњиво указује њена потпуна саображеност старословенском наслеђу. У погледу њихове конкуренције, захваљујући поређењу са текстовима нижег стила српскословенског (средњег), на добром смо путу да утврдимо да се АД везује за виши стил, а реченица за нижи (средњи), будући да она генерално као синтаксичко средство, због своје вербалне природе и припадности новијем језичком типу – има упориште у вернакулару.

Ипак, постоје и они аспекти употребе АД који би се можда могли тумачити као вид „ублажавања“ високог стила – то је, рецимо, употреба формулаичних и шаблонизованих АД, попут већине са значењем антериорности или употреба АД са значењем независне релативне реченице (Курешевић 2007: 444). Осим тога, утврдили смо да АД учествује у одржању текстуалне кохезије, као и да је битан елемент динамичности, драматичности и сликовитости језика Данила II, на шта указује дистрибуција конструкције у тексту. Оваква вешта употреба, можда и својеврсна надоградња једног књишког, сакралног језичког средства, могла би да представља елемент тог особеног квалитета који се подразумева под појмом *владарско жиџије*, оличеног у преплету духовног и световног.

ИЗВОР

Даничић, Ђ. (1972). *Животи краљева и архиепископа српских. Написао архиепископ Данило и друји. На свијет изгдо Ђ. Даничић.* London: VARIORIUM REPRINTS.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Димитрије (1991). *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Грицкат, Ирена (2004). *Ситије из историје српскохрватског језика*. Београд: ЗУНС.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007а). *Ситије из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007б). Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова*. I: 249–266.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2008). Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Мајице српске за славистику*. LXXIII: 71–83.
- Данило Други (2008). *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Београд: Просвета (данашња језичка верзија: Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић).
- Даничић, Ђ. (1972). *Предговор. У: Животи краљева и архиепископа српских. Написао архиепископ Данило и друји. На свијет изгдо Ђ. Даничић.* London: VARIORIUM REPRINTS.
- Драгин, Наташа (2007). *Језик Теодосијевог Житија светио Саве у ирепису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет.
- Дуриданов, Иван (главен редактор) (1991). *Грамајика на старобългарски језик. Фонетика, морфологија, синтаксис*. Софија: Издавателство на Българската академия на науките. <http://www.promacedonia.org/id_gram/index.htm>
- Јерковић, Вера (1984). Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему. *Јуто-словенски семинар за старе слависте*. 33–34: 55–66.
- Јерковић, Вера (1977). Апсолутни датив у Житију светога Симеона од светога Саве. *Зборник Владимира Мошина*. 117–124.
- Ковачевић, Милош (1996). Сложена реченице с независном релативном клаузом. *Српски језик*. 1–2: 78–89.
- Курешевић, Марина (2006). Апсолутни датив у српској средњовековној писмености. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. XLIX/1: 35–112.
- Курешевић, Марина (2007). Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. L: 427–445.
- Курешевић, Марина (2012а). *Синтаксичке одлике Српске Александрије*. (Докторска дисертација). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Курешевић, Марина (2012б). Хипотактичке структуре у Варуховом откровењу (у препису из рукописног зборника манастира Никољац број 52). У: *Српско језичко наслеђе на просјору данашње Црне Горе и српски језик данас: зборник радова* (ур. Јелица Стојановић и др.). Никшић: Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик и књижевност – Нови Сад: Матица српска. 181–195.

- Курешевић, Марина (2013а). Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив. У: *Теолингвистичка истраживања словенских језика* (ур. Јасмина Грковић-Мејдор, Ксенија Кончаревић). Београд: САНУ. 401–417.
- Курешевић, Марина (2013б). Хипотактичке структуре у Српској Александриди са функционалностилског аспекта (на примерима исказивања темпоралних односа). *Зборник Мајнице српске за славистику*. LXXXIV: 121–140.
- Мак Данијел, Гордон (2008). Данило Други. (Предговори). У: *Данило Друји. Живоји краљева и архиепископа српских. Службе*. Београд: Просвета. 7–25.
- Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна реченица од XII до XV*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Павловић, Слободан (2013). *Узроци и механизми синтаксичких промена у старосрпском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Петровић, Дамњан (2008). Песнички радови архиепископа Данила. (Предговори). У: *Данило Друји. Живоји краљева и архиепископа српских. Службе*. Београд: Просвета. 26–45.
- Радовановић, Милорад (ред.) (1996). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радовановић, Милорад (2003). *Социolingвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Радовановић, Милорад (2004). Декомпозиција и универбизација. *Зборник Мајнице српске за филолозију и лингвистику*. XLVII/1–2: 43–49.
- Стојменовић, Чедомир (2010). *Служба и животије Стефана Дечанског (Дечански ирејис). Палеографска, ортографска и језичка исцртавања*. Скопје: Универзитет Свети Кирил и Методиј – Филолошки факултет Блаже Конески.
- Толстой, Никита И. (1978). Однос старог српског књишког језика према старом словенском језику. (У вези с развојем жанрова у старој српској књижевности). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 8/1: 15–23.
- Трифунковић, Ђорђе (1976). Проза архиепископа Данила II. *Књижевна историја*. IX/33: 3–71.
- Трифунковић, Ђорђе (1990). *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Нолит.
- Трифунковић, Ђорђе и Зорица Витић (1999). Житије краља Драгутина, у монаштву Теоктиста – прилог познавању рукописног наслеђа архиепископа Данила II. *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*. XLVII/1: 117–141.
- Ћирковић, Сима и Раде Михаљчић (ур.) (1999). *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge.
- Цейтлин, Р. М., Р. Вечерка, Э. Благова (ред.) (1994). *Старославјанский словарь по рукописям X-XI вв.* Москва: Русский язык. <<http://ksana-k.ru/?p=803>>
- Штрбац, Гордана (2002). Апсолутни датив у Доментијановом Житију светог Саве. *Прилози истраживању језика*. 33: 5–18.

*

- Bauer, Jaroslav (1972). *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Universiteta J. E. Purkyně.
- Collins, Daniel E. (2004). Distance, Subjecthood, and the Early Slavic Dative Absolute. *Scando Slavica*. 50: 165–181.
- Collins, Daniel E. (2011). The Pragmatics of „Unruly” Dative Absolutes in Early Slavic. *Indo-European syntax and pragmatics contrastive approaches*. Oslo: Studies in Language.
- Corin, Andrew R. (1995). The Dative Absolute in Old Slavonic and Old East Slavonic. *Die Welt der Slaven*. XL/2: 251–284.
- Gardiner, S. C. (1984). *Old Church Slavonic. An Elementary Grammar*. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press.
- Grković-Major, Jasmina (2010). The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. U: *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus* (ur. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major). Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien. 63–74.
- Kovačević, Miloš (1988). *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Meje, Antoan (1965). *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stanislav, Jan (1933–34). Dativ absolutný v starej cirkovnejslovančine. *Byzantinoslavica*. V: 1–112.
- Večerka, Radoslav (1961). *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Александра Цолић

ДАТЕЛЬНЫЙ САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ В ЖИТИИ КОРОЛЯ МИЛУТИНА ОТ АРХИЕПИСКОПА ДАНИИЛА II

Резюме

В данной работе анализируется конструкция дательного самостоятельного, являющаяся типично книжной категорией для выражения гипотаксических отношений в сербославянском языке. Анализ проведен на тексте *Жития короля Милутина* от архиепископа Даниила II, одного из самых известных писателей сербского средневековья, чей язык до сих пор не был предметом синтаксического исследования. Для анализа послужило издание *Даниилова сборника* от Джуры Даничича.

Исследование и сравнение показали следующее: 1) Расширение поля употребления (адноминальная функция, номинальное дополнение, большое количество независимых дательных самостоятельных) можно считать особенностью высокого стиля; 2) Употребление при одинаковых субъектах и с гипотаксическими союзами, а также и независимый – являются нормой сербославянского языка вообще на синтаксическом уровне несмотря на стиль; 3) Отсутствие интерференции с именительным самостоятельным – характеристика высокого стиля; 4) Гипотаксические структуры полностью отражающие старославянское состояние и доминирование датель-

ного самостоятельного по отношению к зависимому предложению в категории времени – характерные для высокого стиля.

В целом, можно констатировать, что в свете дательного самостоятельного *Жийше* в принципе написано высоким стилем сербославянского языка. Но, надо напомнить и то, что, на одной стороне, дательный самостоятельный в этом тексте очень часто является как формула, в подобных контекстах, обозначая границу между тематическими целыми в тексте и обеспечивая единство. На другой стороне, замечено, что конструкции концентрируются в тексте там, где очень важные события, где динамичная и драматичная наррация. На плане дательного самостоятельного, это особенность жития монарха, которое соединяет сакрально и профано. Дательный самостоятельный представляет важную характеристику живописного стиля архиепископа Даниила II.

К л ю ч е в ы е с л о в а : дательный самостоятельный, *Жийше короля Милућина*, архиепископ Данило II, зависимое предложение, функциональный стиль.

Мср. Александра Цолић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2
21000 Нови Сад
Србија
Имејл: saska_colic@hotmail.com